

บท

ดินแดนลาวตอนเหนือ

ภูมิศาสตร์

ดินแดนลาวเป็นดินแดนที่เป็นภูเขาเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะทางภาคเหนือมีภูเขาสูงอยู่มาก อย่างไรก็ตามมีที่ราบอุดมสมบูรณ์ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำอย่าง และมีที่ราบสูงอยู่ภายใน เป็นคนว่าที่ราบสูงเมืองทวนและที่ราบสูงเมืองแดง แม่น้ำสำคัญของลาวคือแม่น้ำโขง ซึ่งมีเมืองสำคัญตั้งอยู่บนสองฝั่งน้ำ เช่นหลวงพระบาง เวียงจันทน์ หลวงคายน ตลอดจนถึงทาจิกแทนเป็นคน

เมืองหลวงพระบางเป็นเมืองสำคัญที่สุดในสมัยที่จะเกิดเหตุการณ์ตามท้องเรื่องนี้ นอกจากคำร้างฐานะเป็นนครหลวงของอาณาจักรแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางการคมนาคมอีกด้วย เพราะ ๒ บริเวณใกล้เมืองหลวงพระบางมีแม่น้ำสามสายที่อาจไหลเดินเรือได้ คือน้ำอู น้ำสูง และน้ำคาน จึงทำให้ความสัมพันธ์ทางการค้ากับจีน ตั้งไกลและสูง เนื่องจากภูมิประเทศของลาวตอนเหนือเป็นป่าทึบและเขาสูง ไม่เหมาะแก่การเดินทางทางบก การคมนาคมจึงมีแต่เฉพาะทางน้ำเป็นสำคัญเท่านั้น จากเมืองหลวงพระบางอาจเดินทางลงมารุงเกา ๒ ทางคือ ล่องเรือมาตามลำน้ำโขงมาจนถึงปากสายแล้วเดินทางควยมาบังอุครคิตต์ (สมัยนั้นยังเรียกเมืองท่าอู) และล่องเรือมาตามลำน้ำเจ้าพระยา อีกทางหนึ่งคือล่องแม่น้ำโขงมาขึ้นบกที่หนองคายแล้วเดินทางควยเทวีบนมาบังโคราชซึ่งอาจจะติดต่อกับที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้สะดวก ทางเดินทั้งสองนี้เป็นทางลำเลียงสินค้าระหว่างที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและภาคเหนือของลาวมาแต่โบราณแล้ว ทางคานตั้งอยู่ที่อาจติดต่อกับหลวงพระบางโดยอาศัยการคมนาคมทางน้ำ เหนือเมืองหลวงพระบางไปเล็กน้อย มีสาขาของแม่น้ำโขงชื่อแม่น้ำอู อันเป็นทางติดต่อกับแถบสิบสองปันนา หรืออาศัยน้ำจาวและน้ำยมก็จะทำให้ไปถึงเมืองแดง (หรือที่ทวนและฝรั่งเศสเรียกว่าเขินเขินฟู) ในดินแดนสิบสองจุไท จากเมืองแดง การติดต่อกับตั้งเก็บที่ท่าโกลสะดวกโดยอาศัยลำน้ำแเท (บางแห่งเรียกน้ำคำคานอย่างฝรั่ง) ที่ราบสูงเมืองแดงมีความกว้างและความสูงน้อยกว่าที่ราบสูงเขียงขวางหรือเขียงคำ แต่มีความอุดมสมบูรณ์กว่ากันมาก เมืองแดงอยู่ไม่ไกลจากเมืองไลนิก อาจเดินทางโดยอาศัยแม่น้ำคานได้ถึงกันโดยควยเวลาเพียง ๔ วัน ซึ่งนับเป็นเส้นทางส่วนหนึ่งของเส้นทางระหว่างหลวงพระบางกับชานอญ นอกจากนี้ถ้าอาศัยลำน้ำคานซึ่งเป็นสาขาแยกออกจากแม่น้ำโขง ๒ ที่ตั้งเมืองหลวงพระบาง ก็อาจจะนำไปสู่คอนเหนือของทุ่งเขียงคำในแคว้นทวน หรือเดินทางคอคอยโดยอาศัยลำน้ำวังก็อาจจะไปถึงแถบตะวันตกสุดของแคว้นหัวพันทั้งห้าตั้งหน

ทรัพยากร

ตามทิวเขาสลับซับซ้อนทางภาคเหนือของลาว มีป่าไม้ต้นยืนอู่นานแน่นหรือมีฉะนั้น
ก็เป็นป่าโปร่ง (Forêt Clairière) ในป่าไม้เหล่านี้มีไม้ค่าอันมีหลายชนิดรวมทั้งไม้สักด้วย
นอกจากนั้น ป่าไม้ยังใหญ่ขนาด Gum Benjamin, ๖๗๑๓, ๓๓๐๗ ซึ่งเป็นสินค้าที่ส่งออกขายถึง
ยุโรปและอเมริกา

แร่ธาตุมีความบางชนิดก็มีอยู่ในลาว เป็นต้นว่าตะกั่ว เหล็ก และทองคำซึ่งอาจร่อนได้
ตามลำธารในฤดูแล้ง เมื่อออกมาอยู่โดยการปกครองของฝรั่งเศสแล้ว ไทยเพิ่มเมืองด่านหิน
ทองแดง ตะกั่ว ดีบุก และอื่น ๆ อีกบ้าง นอกจากนั้นการขุดเกลือสินเธาว์ก็ทำกันมาตั้งแต่สมัย
จักรวรรดิแล้ว ตามที่ทราบกลุ่มไทลื้อและชนที่ราบสูงมีการปลูกข้าวเจ้า ส่วนชาวไท
ปลูกกันอยู่ความเชิงเขา การประมงก็เป็นอาชีพอีกอย่างหนึ่งของประชากร อย่างไรก็ตาม
ยังไม่อาจรู้ได้แน่ชัดว่าดินแดนแถบนี้ทรัพยากรอะไรอีกบ้าง บ้างในระยะเวลาที่จะกล่าวถึงด้วย
แล้ว ลาวยังเป็นดินแดนที่ มีเงิน นายมูโฮต์ (H. Mouhot) นักเดินทางชาวฝรั่งเศส ซึ่งเคย
เดินทางไปถึงแถบหลวงพระบางในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงกล่าวว่า "อย่างน้อยที่สุดก็ตามที่ข้าพเจ้า
ใคร่จะมา บ้างไม่มีนักเดินทางคนใดใดเคยยกย่องมาจนถึงแถบลาวตะวันออก หรือโคโลญพินท์
เอกสารที่นำเชื่อชื่อโคโลญกับดินแดนแถบนี้"

ประชากร

แมคเคลอดด์ (McLeod) ได้ประมาณว่าลาวมีพลเมืองทั้งหมดห้าหมื่นคน ส่วนการนิเออร์
(Francis Garnier) นักสำรวจชาวฝรั่งเศสซึ่งเดินทางมาถึงลาวในปีพ.ศ. ๒๔๑๑ ใกล้เคียงว่า
มีมากกว่านั้นถึง ๓ เท่า ในปีพ.ศ. ๒๔๓๕ เจ้าชายของวังแห่งออร์เลออง (Henri d'Orléans)
ผู้ซึ่งได้เดินทางจากอังกฤษเข้ามาในลาวรายงานว่าลาวมีพลเมืองไม่มากไม่น้อยไปกว่าที่การนิเออร์
คาดเดาได้นัก

ประชากรของลาวอาจแบ่งออกได้หลายเชื้อชาติ ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะกลุ่มเชื้อชาติ
ที่สำคัญสองกลุ่ม คือกลุ่มไทซึ่งมีสาขาเป็นพวก ลาว ผู้ไท ไทขาว ไทดำ ไทแดง ไทเหนือ
ผู้เขินหรือทวน ขน และลื้อ อีกกลุ่มหนึ่งคือพวกชา
กลุ่มไท อันที่จริงชื่อของกลุ่มเขินไทซึ่งกล่าวถึงนี้อาจรวมให้เหลืออันของโคโลญเป็น ลาว ผู้ไท และ
ทวน ปีแอร์ เลอแซบเวอ-ปงทาลิส (Pierre Lefebvre-Pontalis) ผู้เขียนรายงานการสำรวจ
ของปาว์เลมที่ ๕ ใกล้เคียงว่าถึงพวกลาวไวว่า

ในลำตัวของกลุ่มชนของดินแดนนี้ พวกลาวมาเป็นหนึ่ง นอกจากจะมีความต่างอยู่ในแง่ที่

จำนวนมากแล้ว ยังมีความสำคัญในกานเก็บรักษาและอิทธิพลอยู่มาก อันจากการปกครอง
อยู่ในมือของพวกลาว บกเว้นในดินแดนสิบสองจุไทยซึ่งไม่ปรากฏว่ามีลาวอาศัยอยู่ พวก
ลาวมีอยู่มากในแคว้นหลวงพระบาง หัวพัน หลานและกอนไตของลาว^{๑๑}

ทางตอนเหนือของสิบสองจุไทยมีพวกญไทชาวอาศัยอยู่มาก โดยเฉพาะในแถบเมือง
ไต ซึ่งยังมีการปกครองกันในลักษณะคล้าย ๆ กับระบบศักดินาสวามิภักดิ์หรือระบบหัวค้ำของ
ยุโรปสมัยกลาง หรือเหมือนประเทศจีนในสมัยราชวงศ์จิ๋ว (เซา) ส่วนทางภาคใต้ของแคว้น
สิบสองจุไทยแถบเมืองแดง มีพวกไทคำอยู่หนาแน่น โดยมีไทขาวและไทแดงปะปนอยู่มาก
ทางตอนเหนือที่ราบลุ่มแม่น้ำแควตอนเหนือเมืองฮากมีพวกไทคำอยู่ไม่น้อย^{๑๒} (๑)

ในแคว้นหัวพันมีประชากร เป็นพวกไทคำซึ่งอาศัยอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของแคว้น
ไทแดงอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ และไทขาวทางใต้ ส่วนพวกไทเหนืออยู่ตอนกลางของหัว
พันสูงหัวพัน พวกนี้เป็นพวกที่มีมากที่สุดในแคว้นนี้^{๑๓} ส่วนในแคว้นหลานมีพวกลาวทวนหรือ
บางทีก็เรียกญเฒ่าอาศัยอยู่มาก ลาวทวนนั้นอันที่จริงบรรพบุรุษดั้งเดิมว่าทวนทวนจะขึ้นกับ
หลวงพระบางก็ตามที กล่าวกันว่าสภาพเช่นนี้เป็นเรื่องธรรมดาที่ เกิดขึ้นในประเทศไทยขณะนั้น^{๑๔}
ที่จริงพวกญเฒ่าก็หาได้แตกคางไปจากพวกญไทหรือลาวไม่ ในท้องที่เป็นที่สงสัยว่าจะได้มีรากเง่า
เผ่ากรวมกันเข้ามาจน หากแต่ว่าพวกลาวทวนหรือญเฒ่าได้ติดต่อสัมพันธ์กับญทวนโดยตรง จึงทำ
ให้วัฒนธรรมของญเฒ่าแตกคางไปจากพวกไทบาง^{๑๕} นอกจากนี้ก็มีพวกลี้อยู่มากในแคว้น
สิบสองปันนา โดยเฉพาะเขตลุ่มน้ำอูตอนเหนือแถบเมืองสิงห์

ในจำนวนชนเผ่าไททั้งหมดเหล่านี้ ไทคำเป็นพวกที่รักษาวัฒนธรรมเดิมไว้อย่าง
มากที่สุด ซึ่งทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะอาศัยอยู่ในแดนที่ห่างไกลจากพวกลาวก็เป็นได้^{๑๖}

กลุ่มชา พวกชาเป็นชนเผ่าเมืองเดิมอาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ก่อนที่ไทยจะยึดครองมา เนื่องจาก
เป็นพวกที่ค่อนข้างเจริญ จึงกลายเป็นเหยื่อของการถูกหลอกลวงโดยเพื่อนบ้าน มีลาวและ
ญวนเป็นต้น^{๑๗} พวกลาวโลกซึ่งชาไว้เป็นทาสจนมีจำนวนมากก็ปรากฏในพงศาวดาร เมืองแดง
ว่า พวกชาเป็นชนเชื้อชาติที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นข้าใช้สอยของลาว จีน และญวนโดยเฉพาะ^{๑๘}
ฮอลแลท (Holl's Hallett) โลกกล่าวถึงพวกชาไว้ในหนังสือการเดินทางของเขาเมื่อพ.ศ. ๒๔๒๒

(๑) นักชาติวงศ์วิทยา (Ethnologist) แบ่งประชากรในสิบสองจุไทยเป็น ๔ เผ่า คือ ไท
ม่าน แคว และโลโล กู

ว่า

หมู่บ้านของพวกชาวประมงกันขึ้นเป็นทรัพย์สินของลาวซึ่งอาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชาวสยามเรียกพวกชาวเขาและหรือหาสนั่นเอง (๑) และก็มักถือคือชาวเขาประหนึ่งว่าเป็นทาสจริงๆ ตามคำบอกของเจ้านครหลวงพระบางว่า พวกชาวเข็คนั้นซึ่งอยู่ในอาณาเขตของพระองค์นั้น มีจำนวนมากกว่าชาวลาถึง ๔ เท่า ตอนเตอร์เนอริส (Neis) ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสส่งไปสำรวจดินแดนลาวในปีพ.ศ. ๒๔๕๖ ซึ่งได้เคยเดินทางผ่านส่วนใหญ่ของประเทศของพระองค์ก็ยังเชื่อว่าความเห็นนี้ไม่ไกลจากความจริงนัก ชาวแต่ละคนต้องจ่ายเงิน (หรือส่วย) ให้แก่เจ้านายซึ่งเป็นชาวลาวหรือสยามของตน ถ้าปราศจากพวกชาวเข็ เจ้านายของเขาเหล่านั้น ซึ่งเป็นคนเกียจคร้าน รักสนุก และคิดเงินจะคงลงมือทำงานเอง หรือมีเงินนั้นก็คงออกขาย^๒

จำนวนเงินที่ชาวแต่ละคนต้องเสียให้รัฐบาลเป็นอัตราที่แน่นอนคือ ๑ สลึงสำหรับผู้ชาย สมประภคณทุกคน นอกจากจะถูกเกณฑ์ให้มาทำงานหนักให้แก่เจ้านายทางหลวงพระบางประหนึ่งเป็นทาสแล้ว^๓ พวกลาวและพวกกองรับจ้างจับพวกชาวเข็ไปขายเป็นทาสยังแดนอื่นๆ อีกมากด้วย^๔

พวกชาวเข็อาศัยกันอยู่มากในป่า ถูกกล่าวกันว่าเพื่อจะหลบซ่อนตัวให้พ้นจากความกดขี่เหล่านั้น พวกเข็ค่อนข้างป่าเถื่อน และส่วนใหญ่มีนิสัยขี้ขลาด^๕ พวกเข็ถึงกระหม่อมหรือที่เรียกว่าคนขี้ขลาดของเข็ รู้จักทำการกตกรรมเพื่อเลี้ยงตัวเองและยังมีเหลือพอสำหรับมาแลกเปลี่ยนข้าวจำเป็นที่ตนเองไม่อาจผลิตได้จากพวกลาว เข็เสียดนาและเครื่องนุ่งห่ม เนื่องจากตัวเองทอผ้าไม่เพียงพอ^๖

ถ้าอาศัยอยู่ในแถบลาวเท่านั้น หากปรากฏว่ามีไปถึงฉวนหรือจีนตอนใต้ไม่^๗ ในแคว้นหัวพันมีชาวเข็อยู่มาก ดังที่คณะสำรวจของปาวีไครายงานไว้ว่า "ทุกเมืองในหัวพันมีพวกชาวเข็อยู่มาก โดยที่มีจำนวนมากกว่าชาวลาวมากค่อนมากนัก"^๘ ในแคว้นหลวงพระบางเองก็มีพวกชาวเข็มากกว่าในหัวพันเสียอีก แต่หากออกไปพวกเข็ก็เบาบางลงจนกระทั่งไม่ปรากฏหมู่บ้านพวกเข็ในลุ่มน้ำแพเลย ส่วนในแคว้นทวนนั้น เดิมทีก็เข็ก็คงจะเป็นทำเลที่มีชาวเข็อยู่มาก เพราะโบราณเรียกเมืองทวนว่าเมืองชาปทุม^๙ แต่มาในระยะหลังเนื่องจากพวก

(๑) สำเนียงไทยอีสานและลาวออกเสียงคำว่าเขา แต่ชื่อชนชาติเขาจะแปลว่าทาสจริงหรือไม่ ยังยืนยันไม่ได้

๓
ข้าเป็นประชาชนที่มีการเคลื่อนย้ายที่อยู่เป็นประจำ ข้าในแคว้นทวนจึงเฝ้าบางลงไปบ้าง
ถึงปรากฏรายงานของกัปตันริวีแยร์ (Le Capitaine Rivière) ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ในคณะสำรวจ
ของปาวีเดินทางสำรวจแคว้นทวนว่า "ข้าพเจ้าได้ชมหมู่บ้านของพวกซาเทียนแห่งเด็วก็ชื่อ
นาญานาม"^{๒๖}

เนื่องจากความกดดันที่ได้รับจากชาวลาวและไทย ไทยทางบ้านเมืองมีไคหาทาง
ป้องกัน ทั้งยังสนับสนุนโดยนับถือด้วย จึงทำให้พวกซารวมรวมกันถกการกบฏอยู่เนืองๆ
การล่าพวกซาเทียนเข้ามาขายเป็นทาสนั้นไคเกิดเป็นที่เคียดแค้นมาถึงรัฐบาลไทย ฮอลแลนด์ลาว
ว่าหากพระเจ้ากรุงสยามยังคงปล่อยไห้ชนชาวเขาซึ่งไม่เป็นอันตราขายก่อไครทางท่ากกระวันออก
ของแม่น้ำโขง ถูกไล่ตัวไปขายเป็นทาสอยู่เช่นนี้ ก็ควรจะจัดไคพระองค์เป็นกษัตริย์ในอันจับ
เด็วกับสัตว์ป่า เดือนที่กำลังปกครองแอฟริกาอยู่ขณะนั้น^{๒๗}

มีความปรากฏในพงศาวดาร เมืองหลวงพระบางว่า ลาวไคเคยยกกองทัพไปปราบ
ปราบพวกซาคัง แคว้นยทระชัยเขษฐาธิราชปีพ.ศ. ๒๒๐๘^{๒๘} การปกครองพวกซาในแคว้นหลวง
พระบางนั้น ไคความสามหลักฐานาพวกซาคังก็เป็นส่วยขึ้นแก่เจ้านครหลวงพระบางหรือ
เจ้านายลาวอื่นๆ ทั้งสิ้น ส่วยที่ส่งมาถวายมีข้าวเป็นสำคัญ อาหารที่ผลเมืองในหลวงพระบาง
ไชยวิไลก็ก็เป็นส่วยของซาเป็นส่วนใหญ่^{๒๙} และเนื่องจากระบบทาสที่ยังมีปฏิบัติอยู่ในหลวง
พระบางขณะนั้น บังถูกมิไคทาสต้องเป็นทาสอยู่ตลอดไป ไม่มีช่องทางขายถอนตัวไค ชาว
นครหลวงพระบางจึงไปถูกรไคลักพาพวกซามาขายเป็นทาสกันชุกชุม แม้หลักฐานทางไทยก็
ยอมรับความจริงธอน^{๓๐}

เนื่องจากได้รับความบีบคั้นดังนี้ จึงปรากฏว่าพวกซาไคถกการกบฏซึ่งเรียกศกมสำนวน
ของชาวลาวว่าซาเป็นเจืองขึ้นหลายครั้ง ในแคว้นหลวงพระบาง ทวน ทักกัน และสืบสองจุไท
ไคเฉพาะในเวลาที่ยอกำลังปล้นสะตมยานเมืองลาวต่างๆ เหล่านี้จนอนแอ ปรากฏตาม
หลักฐานทางไทยว่า พวกซาถกการกบฏครั้งแรกในพ.ศ. ๒๒๐๘ ในเขตแคว้นหลวงพระบาง^{๓๑}
ในปีรุ่งขึ้นคือพ.ศ. ๒๒๑๔ ก็ชนหลักฐานอีกว่าพวกซาไคถกการกบฏในแขวงเมืองงอย^{๓๒} ใน
พ.ศ. ๒๒๒๒ เมื่อกองทัพไทยยกไปปราบต่อที่ทุ่งเชียงคำในแขวงเมืองทวน พวกซาก็ถกการกบฏ
ขึ้นอนานใหญ่ไคเริ่มค่นขึ้นในแคว้นทวนแต่นมริเวงที่ปัจจุบันเรียกว่าทุ่งไหหินก่อน แล้วระบาค
ออกไปคามที่ต่างๆ พวกซาเจืองไคสาชาวลาวตายเป็นอันมาก^{๓๓} ในการปราบปรามปีพ.ศ. ๒๒๒๕
แม่ทัพไทยคือเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี) ไคบันทึกไว้ว่า เมื่อวันแรม ๑๑
ค่ำเดือน ๘ พวกซาเจืองหรือซากบฏไครวมมือกับพวกชอยกมาล้อมค่ายทหารไทยที่เมืองชอน ใน
เวลาที่ทัพไทยกำลังซาคเคืองเวงมัดธและกำลังเขยื้อนโยครระบาคในกองทัพจนทหารร้อยหรือ

ลงเต็มที่ อาศัยว่ากองทัพไทยมีอาวุธดีกว่า เช่นพวก "ลูกแตก" คือกระสุนปืนใหญ่เป็นคัน จึงอาจรักษาอยู่ไว้ได้ จนอาจรวมกำลังขับไลพวกอาและฮอลันดาได้ในที่สุด และเนื่องจาก ในครั้งนั้น ใฝ่ปราบพวกชาวข่าอย่างรุนแรงมาก ปรากฏในแถบหัวพัน เมืองทวนและหลวงพระบาง จึงเบาบางลง^๑ ถึงกระนั้นก็ตามเมื่อทางกรุงเทพฯ ถอยทหารออกจากแดนลาว พวกซาก็ร่วมมือกับฮ่อและไท่ไตอีก ในปีพ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อคำหม่มบุตรท้าวโกลนนำพวกฮ่อมาที่เมืองหลวง-พระบาง พวกซาก็มีท้าวถ่านสนเมืองแพนก็ไปบอกกองทัพอาสาสมทบมาช่วย^๑

ประวัติศาสตร์แลนลาว

ดินแดนลาวในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้แผ่อำนาจเข้าไปในอาณาจักรล้านช้างเป็นครั้งแรกในสมัยพระนเรศวรมหาราช หลังจากทัพพระเจ้าทรงธรรมราชาธิบดีเสด็จขึ้นครองราชย์สืบมาตามเสด็จไปแล้ว ทหารก็ได้อาศัยตั้งอยู่ในแดนล้านช้าง ในเวลาต่อมาอำนาจของพระเจ้าเสือมลง ไทยกรุงศรีอยุธยาจึงได้ขับไล่อำนาจพระเจ้าในแดนล้านช้างออกไป^๑ (มีใ้ค้ทบทวนหลักฐานว่าไทยได้รักษาอำนาจของตนในล้านช้างต่อมาอีกนานเท่าใด มาในพ.ศ. ๒๐๔๐ ทัพศรีวิชัยของกษัตริย์พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช กษัตริย์พระองค์นี้เสด็จขึ้นครองราชย์ในเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งชื่อเป็นเมืองหลวงทั้งแก่สมัยพระเจ้าทรงธรรมราชาธิราช และองค์ทรงพระปรีชาสามารถมาก มีเหตุการณ์ที่สำคัญเกิดขึ้นในรัชสมัยสองประการ คือประการแรกเนื่องจากพระองค์ได้อภิเษกสมรสกับราชธิดาของจักรพรรดิฉวน เต ชัน ตัน จึงทำให้สัมพันธภาพระหว่างสองพระนครดีขึ้น ได้ทรงทำข้อตกลงกับฉวน เต ชัน ตัน เรื่องการแบ่งประชากรว่า ประชาชนที่อาศัยในเขตนานที่มีเสาสูงและนอกชานของถ้ำว่าเป็นพลเมืองของลาว ส่วนประชาชนที่อาศัยในเขตนานที่ไม่มีเสาสูงและนอกชานให้ถือว่าเป็นพลเมืองของฉวน เต ชัน ตัน ข้อตกลงนี้เกิดขึ้นเพื่อเป็นการป้องกันมิให้ฉวน เต ชัน ตัน เข้ามาในดินแดนลาว^๑ การแบ่งเขตแดนไทยไซก่ลุมประชากรนี้ยังอาจจะเห็นความแตกต่างได้โดยชัดแจ้งแม้ในทุกวันนี้^๑ เหตุการณ์สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธิบดีได้มีชาวยุโรปเดินทางเข้ามาถึงเวียงจันทน์ คนแรกเป็นชาวฮอลันดาชื่อ ฟาน วุสทอฟ (Van Nuysothoff) ซึ่งผู้ว่าราชการเมืองปากค้ำเวียงส่งเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีและติดต่อการค้า อีกคนหนึ่งเป็นบาทหลวงเบญจิกโตเข้ามาพักอยู่ในลาวถึง ๕ ปี^๑ จากนั้นก็ตกของกันแรก ซึ่งมีผู้แปลเป็นภาษา

(๑) ทงสาวดารไทยว่าล้านช้างได้มาขอขึ้นกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าเอกทัศ

อีกาเล็บและขี้เหล็กไว้ ทำให้เราทราบว่าอาณาจักรล้านช้างขณะนั้นเป็นเอกราชไม่ขึ้นกับ
ประเทศไทย ส่วน บุศกอส เล่าไว้ว่า

อภิสิทธิ์ซึ่งกษัตริย์ลาวภูมิใจเป็นอันมากก็คือ ฐานะที่พระองค์ทรงมีอิทธิพลไม่คงอยู่ใน
อาณาเขตใดตรงเช่นกษัตริย์แห่งสยามหรือกัมพูชา (หมายถึงชวา) และกษัตริย์อื่นๆ อีก
มาก พระองค์ซึ่งมีอำนาจมากกว่าพระองค์เสียอีก แต่กลับคงเป็นประเทศราชขึ้นกับจักร
-พรรดิแห่งประเทศจีน ข้าพเจ้าขอรับว่า มีนักประวัติศาสตร์ที่กล่าวว่ากษัตริย์ลาว
ต้องขึ้นกับกษัตริย์แห่งกัมพูชาและต้องส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวาย แต่นักประวัติ
-ศาสตร์เหล่านั้นไม่ใคร่ตรวจสอบหลักฐานใหม่แต่กลับเลือก... ในสมัยก่อนกษัตริย์ลาว
นั้นขึ้นกับจักรพรรดิจีน ทั้งนี้รวมทั้งประชาชนในละโว้ (มอญและทมิฬ) สยาม และกัม
พูชาด้วย ในเวลาต่อมาชาวล้านช้างได้ไปรับเอาวัฒนธรรมมาจากชนชาติที่อพยพมาจาก
ประเทศของตนคือได้ไปรับเอาเอกราชจากจักรพรรดิจีน ด้วยความช่วยเหลือจากชนชาว
เขา ชาวลาวที่ใดบ้างเอกราชมาจนถึงบัดนี้...^{๕๐}

ราชกิจบางประการของพระเจ้าสุริยวงศาที่เป็นผลร้ายแก่ประเทศไทยของพระองค์เหมือน
กัน กล่าวคือการจับตัวเจ้าหญิงแห่งเชียงขวาง ซึ่งทำให้ความหวอนอันเป็นแคว้นที่มีความสำคัญ
ทางยุทธศาสตร์ยิ่งไม่พอใจ แต่ก็เป็นการขับไล่ไล่ส่งให้ความประเทศไทยเล็กๆ นั้นหลุดลอย
ไปอยู่ในมือของชวาในภายหลัง นอกจากนั้นพระองค์ยังไปประหารชีวิตพระราชาโอรสพระ
-องค์ใหญ่ ซึ่งเป็นเหตุให้มีการแย่งชิงราชสมบัติกันอยู่ตลอดเวลาหลังรัชสมัยของพระองค์

อิทธิพลของชวาในดินแดนลาวเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา

เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศา เจ้าไชยองค์เว้ซึ่งเป็นราชบัณฑิตกาได้อาศัยกำลังจาก
ชวาบุกเข้ามาชิงราชสมบัติได้ เจ้าไชยองค์เว้ครองขอมเป็นประเทศราชขึ้นแก่ชวาและต้องเสียบ
สายบรรณาการเป็นจำนวนมาก รัชชนะของเจ้าองค์นี้ทำให้อาณาจักรล้านช้างแตกแยกกัน ราช
บัณฑิตกาองค์หนึ่งของพระเจ้าสุริยวงศาเสด็จหนีไปตั้งเมืองหลวงพระบางเป็นเขตอิสระในปีค.ศ.
๕๕๕๐ จึงทำให้อาณาจักรล้านช้างแยกออกเป็นสองส่วน ต่อมาอาณาจักรทางตอนใต้ก็แยกออก
เป็นแคว้นจำปาศักดิ์ในลักษณะเดียวกับหลวงพระบางเมื่อปีค.ศ. ๕๕๕๖^{๕๑} อันที่จริงชวาเคยตี
เมืองหลวงพระบางหรืออาณาจักรล้านช้างไคมาแล้วครั้งหนึ่งในปีค.ศ. ๑๕๖๕ แต่ไม่อาจรักษา
อำนาจไว้ได้นาน เป็นแคบกองทัพเข้ามาเหยียบบ้านแล้วก็กลับไป^{๕๒} แต่ในคราวนี้เป็นครั้งแรก
ที่ชวาได้เชื่อว่านามอำนาจในลาวอย่างแท้จริง เจ้าชายองวินักเขียนชาวฝรั่งเศสได้อ้างถึง

๘๐
- การเมืองหลวงพระบางว่า ในราวสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒ นี้จวนได้เคยยกกองทัพมาเหยียบ
บ้านหลวงพระบางอีกครั้งหนึ่ง^{๔๔} แต่ไม่พบหลักฐานที่อื่นอีก จึงเขาใจว่าผู้เขียนจะเข้าใจผิด
นำเหตุการณ์เรื่องเจ้าไชยของกัมพูมาตีสนทกับเมืองหลวงพระบาง

เมื่ออาณาจักรล้านช้างมาแตกแยกเป็นสามรัฐสืบตั้งนี้จึงอ่อนแอลง กองกลายเป็น
ดินแดนที่จวนและไทยแย่งกันแสวงอำนาจในเวลาต่อมา แคว้นต่างๆ หันกับรัฐทั้งสามก็กอง
หันไปพึ่งอำนาจของประเทศใกล้เคียง บางทีก็ตกเป็นเมืองขึ้นพร้อมกันทั้งลาวและไทย
เรียกกันว่าเป็นเมืองสองฝ่าย^{๔๕}

นอกจากจะขึ้นกับจวนและไทยแล้ว ลาวก็ยังส่งบรรณาการให้แก่จีนอีกด้วย เนื่องจาก
ว่าจีนมีนโยบายในต่างประเทศเล็กประเทศน้อยรอบข้างเป็นคานหามาเพื่อแวดล้อมอาณาจักรจีน ป้อง
กันไม่ให้โลกภายนอกได้มาตีลอบควม สำหรับลาวมีกำหนดให้ส่งบรรณาการ ๑๐ ปีคือครั้ง^{๔๖}
หลักฐานบางแห่งกล่าวขอความผิดแยกไปบ้าง เช่นในรายงานของพรอ/ซิส การ์นิเยร์ กล่าว
ว่า

รัฐบาลแห่งเมืองนั้น (หลวงพระบาง) ต้องส่งช่างสองชื่อออกไปถวายแก่จักรพรรดิจีนทุก
ระยะ ๕ ปี เพื่อเป็นเครื่องแสดงความเคารพ และต้องส่งบรรณาการแก่ราชสำนักเว
ทุก ๑๐ ปี แต่การทรมานของพวกมุสลิมในแคว้นญวนนานได้จัดขบวนการคมนาคมกับจีนมาถึง
๑๐ ปีแล้ว^{๔๖}

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ยังมีใจพวกหนึ่งอ้างตัวว่าเป็นข้าราชการ เดินทางลงมาหลวงพระบางถาม
คำสั่งรัฐบาลจีน ว่าจะมาทางกองเมืองหลวงพระบาง^{๔๗} แสดงว่าทางจีนยังถือว่าลาวเป็น
ประเทศราชของตนต่อมาอีกเป็นเวลานาน

ดินแดนลาวในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ไทยได้ขยายอำนาจเข้าไปในลาวจนได้ลาวมาเป็นประ
เทรราช ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงมีนโยบายในการขยาย
พระราชอาณาเขต อันเป็นนโยบายสืบเนื่องมาจากโครงการรวมชาติซึ่งเริ่มขึ้นไม่นานนัก
หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาพิลาสลงใน พ.ศ. ๒๓๑๐ เพราะในครั้งนั้นประเทศราชของไทยคง
ตกไปเป็นของจวนและพม่าไม่น้อย^{๔๘}

ด้วยเหตุดังนั้น เมื่อเริ่มสมัยรัตนโกสินทร์ ลาวจึงอยู่ในฐานะประเทศราชของไทย
โดยที่ไทยแบ่งแยกการปกครองของลาวออกเป็น ๓ ภาค ทางตอนเหนือคือแคว้นหลวงพระบาง

ซึ่งในขณะเดียวกันเป็นศูนย์กลางสติสองจุไทและหัวพันทั้งห้าทั้งหก ส่วนตอนกลางของประ-
เศสเป็นเขตเวียงจันทน์ซึ่งมีความหวานชื่นกว่า ส่วนตอนใต้สุดเป็นเขตจำปาศักดิ์ ความ
สัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศลาวก็มีความสนิทสนมกันเป็นพิเศษกว่าประเทศราชอื่นใด
เนื่องจากว่า

ชาวลาวยังมีความสัมพันธ์กับชาวสยามทั้งทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม และสายสัมพันธ์
นี้ ถึงแม้ว่าในอนาคตจะฉีกข้อขัดแย้งหรือความไม่ลงรอยทางการ เมืองก็ตาม ก็อาจก่อให้เกิด
ความเข้าใจอันดีในทางการ เมืองไทยอย่างแท้จริง

รัฐประเทศราชลาวพร้อมที่จะกระทำตามรอยมรดกในฐานะของประเทศราชมากกว่า
รัฐประเทศราชสยาม รัฐลาวพร้อมที่จะส่งทัพไปช่วยสยามรบพุ่งกับข้าศึกเมื่อได้รับคำ
สั่งให้กระทำเช่นนั้น ในขณะที่ประเทศราชสยามส่งแต่ตัวแทนของเจ้าผู้ครองนครมากรุง
เทศา ในวาระสำคัญ เช่นเพื่อขอรับพระบรมราชโองการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง หรือ
ในคราวเปลี่ยนรัชกาลในกรุงเทพฯ แต่เจ้านายเมืองลาวจะเกษมใจ และบางครั้งก็
กระดือรือร้นที่จะมาปรากฏองค์ในกรุงเทพฯ ด้วยตนเองในโอกาสเช่นนั้น เจ้านาย
ลาวหลายองค์ผูกพันกับพระราชาวงศ์ของไทยด้วยการเชกสมรส บางองค์ก็ส่งราชบุตร
มาเรียนหนังสือในกรุงเทพฯ...

อย่างไรก็ตามมีหลักฐานอีกมากแห่งที่ยืนยันว่า ในราวสมัยรัตนโกสินทร์นั้นนอกจาก
ลาวจะขึ้นกับไทยแล้ว ลาวก็ยังขึ้นกับญวนและจีนด้วย โดยมีอำนาจปกครองตนเองแต่เฉพาะ
กิจการภายใน ในสมัยที่ฝรั่งเศสกำลังพยายามแย่งอำนาจของไทยในลาวนั้น ฝรั่งเศส
ได้รวบรวมประวัติศาสตร์ของลาวไทยให้ออกสารฐานเป็นหลัก ซึ่งปรากฏผลออกมาว่า
เวียงจันทน์นั้นได้เป็นเมืองขึ้นส่งบรรณาการให้ญวนมาเป็นเวลาดั้ง ๒ ศตวรรษก่อนหน้าสมัยตน
รัตนโกสินทร์ โดยมีชื่อในภาษาญวนว่าวานทอง (Vantuong) ส่วนความหวานนั้น ญวนเรียกว่า
ทรานนินห์ (Tranninh) ในสมัยกษัตริย์สุวรรณราชาวงศ์ไถ่เมืองทวนแยงออกเป็น ๗ จังหวัด
เรียกกันตามภาษาสามัญว่า บอน มาน (Bon Man) ในพ.ศ. ๒๓๔๕ ญวนได้ตั้งแต่งให้เจ้าผู้ครอง
นครเวียงจันทน์เป็นผู้ปกครอง และขอแก้ไขส่งเครื่องราชบรรณาการมาเป็นธรรมเนียม
"ส่วนสิบสองจุไทรวมทั้งเมืองแฉ่งนั้น ปรากฏว่าเป็นของญวนอย่างแท้จริงและโดยเด็ดขาด
เพราะหาว่าผู้ครองเมืองเหล่านั้น ญวนได้เป็นผู้แต่งตั้งขึ้น แต่สำหรับเมืองแฉ่งนั้น ญวนได้
ส่งจดหมายจากราชสำนักเมืองเวไปปกครองโดยตรง"

ใ้ความตามหลักฐานข้างฝรั่งเศสว่า หลวงพระบางไปยุติการส่งบรรณาการให้ญวน

ในสมัยเจ้าสุโขทัยซึ่งเป็นเจ้าครองนครหลวงพระบางถึงแก่พิ.ศ. ๒๓๗๕ ถึง ๒๓๘๘ ส่วนทาง
จีนนั้นในยุคดีงบรรณาการในสมัยก่อนมาคือเจ้าจันทราช (พ.ศ. ๒๓๗๕-๒๔๑๕) ๕๕

การยกเจ้าอนุวงศ์

ในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าอนุวงศ์ เป็นเจ้าผู้ครองเวียงจันทน์ ได้
ก่อการกบฏของไทยเนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากญวน ประกอบกับประมาณกำลังไทย และ
เราใจคิดว่าไทยจะคงเกิดการพิทาทกกับอังกฤษ ในพ.ศ. ๒๓๖๘ เจ้าอนุวงศ์กองทัพของมากกว่า
ตอนผู้คนถึงสระบุรี โดยถือโอกาสที่ไทยไม่ได้เตรียมตัว จู่โจมเข้ามา ขย้างไรก็ตามเมื่อ
ไทยยกกองทัพขึ้นไปปราบ ทบถาวรก็พ่ายแพ้ตลอดกระยะทาง จวนกระทั่งกลางที่ไทยยกไป
ประชิดนครเวียงจันทน์ ตามใบบอกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ ๒ กล่าวว่า

ข้าอาณัติเวียงจันทน์รู้ว่ากองทัพกรุงแตก บุกฉีกมาที่คานวาวสารแตกกระจัดกระจายไป
อาบลาวหากลับไปเมืองเวียงจันทน์ไม่ อาณัติเวียงจันทน์จะกระเถิบอาบลาวออกถูรบ
หาใจไม่ จึงหาครอบครัวหนีออกจากเมืองเวียงจันทน์ลงเรือลงไปแก่ ๗ วันแรม ๒
ค่ำ เดือน ๖ (พ.ศ. ๒๓๗๖) ว่าจะหนีไปเมืองพวน เมืองแกวบ้าง ๕๖

ตามหลักฐานที่เจ้าหน้าที่คณะสำรวจของปาวีคเชนกล่าวว่า ในครั้งนั้นเจ้าอนุหนีไป
ญวนและใจไปขอความช่วยเหลือจากเจ้าเมืองวินที่ในญวน ชุมนางชุนผู้นั้นใกล้ชิดอยู่กับเจ้าอนุ
ว่าจะเห็นเหตุเจ้าจักรพรรดิญวนให้หันมาทรงช่วยเหลือเจ้าอนุบ้าง นอกจากนั้นก็ยังมีคำทิวเป็น
ที่ปรึกษาของเจ้าอนุ ในขณะที่กำลังรอจังหวะที่จะกลับเข้ามายังพวน ซึ่งเจ้าอนุอาจดูแล
ประโยชน์ของตนในเวียงจันทน์ใคอบ้างไกลซึกกว่า ปรากฏว่าการเห็นเหตุของชุนนางชุนผู้นั้น
นั้นใคอบ้างก็ กล่าวคือในเวลาที่เจ้าอนุเดินทางกลับเข้ามายังแควนพวนนั้น เจ้าอนุได้
รับการคุ้มครองจากทหารญวนจนมาถึงเชิงค้ำ ๕๖

ในคราวที่เจ้าอนุหนีกองทัพกรุงแตก ออกไปนอกราชอาณาจักรครั้งนี้ ใคอบ้างให้เกิด
ปัญหาที่ยากขึ้นในเรื่องเขตแดนระหว่างญวนและไทย กล่าวคือมีความตอ้งกันทั้งในเอกสาร
ไทยและฝรั่งเศสว่า ในครั้งนั้นเจ้าอนุใคนำเอาแควนพวนซึ่งแควนอาจว่าเป็นของญวนอยู่แล้ว
เห็นงแต่ญวนปกครองใคอบ้างเวียงจันทน์มาร่วมกับราชอาณาจักรญวน ในพ.ศ. ๒๓๗๒ ๕๗
ส่วนหลักฐานข้างไทยปรากฏใคว่าถึงเจ้าเมืองหนองพวนและเจ้าเมืองหนองหารว่า "...
จึงทรงพระราชาธิว่า เมืองหัวพันทั้งทศ เมืองพวน อนุก็เอาบ้านเมืองไปยกใคกับญวน
เหมือนกัน... ๕๘ การกระทำเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหาใคติดตามมาในภายหลังอีกนาน

เมื่อเจ้าอนุกลับมาเมืองทวนนั้น หากอาลักษณ์มาถึงเชิงขวางไม้ อาจจะเป็นเพราะ
 กลัวกำลังกองทัพไทยซึ่งมีสายลับอยู่ที่นั่น จึงเดินทางมาตั้งอยู่ที่เมืองสุโขทัย ฝ่ายเจ้าเมือง
 เชียงขวางขณะนั้นซึ่งมีนามว่าเจ้าน้อยเกรงไปว่า กองทัพไทยจะบุกเขาไปในทวนเพื่อจับตัว
 เจ้าอนุ จึงให้เขียนเมืองกลางเขียนทอไซ มาแจ้งความแก่เจ้าพระยาราชสุภาวดีที่เมืองเวียง
 จันทน์ว่า "เจ้าน้อยเมืองทวนแดงออกทัพออกลาศระเวนตามทางถึงกันทุกตำบล อนุหนีขึ้น
 ไปจะจับสงฆ์ใหม่ใหม่ไปโค่ ขออย่าให้กองทัพกรุงยกคิดความเข้าไปในเขตแดนเมืองทวนเลย
 ไพรบ้านทวนเมืองจะสะดุ้งสะเทือนไป" ในเวลาต่อมาเจ้าน้อยเมืองทวนก็อาจจับตัวเจ้าอนุ
 ได้และลงมาในกองทัพไทย ตามพงศาวดารของไทยว่าเจ้าอนุถูกฆ่าไทยประจานอย่างหนัก
 จนในที่สุดก็อาเจียนเป็นโลหิตตาย และปรากฏในหลักฐานของฝรั่งบ้างเช่นในหนังสือของ
 เฟรดเดอริก อาเธอร์ นิล ซึ่งเขาอยู่ในกรุงเทพฯ หลังจากเหตุการณ์ไม่นานนัก และ
 ใ้รับคำบอกเล่าจากนายทัมแคร์ อีกทีหนึ่ง ในที่บางแห่งกล่าวว่าเจ้าอนุ
 ตายเนื่องจากญาติทางคนโค่ลักลอบนำตัวไปให้กิน เพื่อจะไ้กินโทษหนักที่กลางใจรับมัน
 เสียไม่ว่าความจริงจะเป็นอย่างไร แต่การฆ่าไทยเจ้าอนุที่ปรากฏตามหลักฐานต่างๆ นั้น
 เป็นเหตุการณ์ที่สะท้อนให้เห็นนโยบายของไทยในอันที่จะจัดการกับลาวอย่างแจ่มชัดที่สุด แคว้น
 ต่างๆ ของลาวถูกตั้งใหม่อาชญาภัยการดูแลอย่างใกล้ชิดจากทางกรุงเทพฯ เพื่อทำการกบฏ
 อย่างที่ เกิดขึ้นนี้จะใดไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป

นโยบายของไทยต่อลาวหลังการปราบกบฏเจ้าอนุ

นโยบายประการแรกของไทยค้ำเนินต่อเวียงจันทน์ภายหลังจากการ กบฏเจ้าอนุก็คือ การ
 ทำลายเวียงจันทน์ให้ราบคาบ อย่างที่กล่าวไว้ในพงศาวดารว่า "คิดอาณัติรอนสอนกำลัง
 พลอนุเต็มให้สิ้น มีให้ตั้งบ้านเมืองต่อไปโค่ จะให้ยังอยู่แต่ป่าเปลว" นโยบายเช่นนี้
 นักประวัติศาสตร์ก็วิจารณ์ว่า มีใจกำหนดขั้นหนึ่งเพื่อเหตุผลจะล้างแค้นเจ้าอนุเท่านั้น
 แต่เป็นเพราะไทยกลัวว่าลาว ซึ่งได้ให้ความสนับสนุนออกมาต่อคนจะก้าวเจาเข้ามาอำนาจใน
 เขตเวียงจันทน์จึงเป็น "ช่องว่างทางการเมือง" อยู่ เพราะขณะนั้นอิทธิพลของลาวในลาว
 กำลังทวีขึ้นจนเป็นที่ประจักษ์ชัดของไทย เช่นหัวพัน และ ทวนก็ได้รับมรดกหรือของลาวในแคว้น
 ทั้งสอง ไทยได้รับจดหมายเป็นเชิงขู่จากลาวมิให้ทำลายเมืองเวียงจันทน์โดยอ้างว่าเป็น
 ประเทศราชของตนเป็นต้น เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตั้งพระ
 ทัยเด็ดเดี่ยวในการจะทำลายเมืองเวียงจันทน์ให้ราบคาบ เพื่อมิให้เป็นเบี่ยงอย่างแก่พวก

พวกประเทศราชทั้งปวง กองทัพไทยจึงได้ทำลายเมืองเวียงจันทน์ลงจนหมดสิ้น นอกจากวัด
วาอารามเท่านั้น ประชาชนก็ถูกกวาดต้อนให้เขามาตั้งหลักแหล่งอยู่เฉพาะในเขตส่วนในของ
ราชอาณาจักร^{๖๕} การทำลายเมืองเวียงจันทน์คราวนั้นเท่ากับเป็นการทำลายเมืองลงทั้งเมือง
อย่างแท้จริง แม้เมื่อภายหลังจากนั้นถึง ๕๐ ปี เมื่อการนิเออริกสำรวจแม่น้ำโขงชาวฝรั่ง
เศสไปถึงเมืองเวียงจันทน์ ยังกล่าวว่า "หมู่บ้านเวียงจันทน์ ซึ่งชาวสยามได้ทำลายเสียเมื่อ
๕๐ ปีที่แล้วมา ในบัดนี้ก็ถูกคนในกรุงจนหมดสิ้นแล้ว"^{๖๖} เพราะฉะนั้นนโยบายของไทย
ในอันที่จะทำให้เมืองเวียงจันทน์กลายเป็นป่าคงไปจึงประสบความสำเร็จอย่างบริบูรณ์

สำหรับความที่เคยขึ้นกับนครเวียงจันทน์นั้น ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงไทยก็ไปเข้าขึ้นกับ
ไทยโดยตรง เหมือนหัวเมืองอื่นๆ ในประเทศทั่วไป ส่วนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมีลาวทวนที่
ใต้อันกับหลวงพระบาง

หลังจากทำลายเมืองเวียงจันทน์แล้ว ไทยก็ตั้งเมืองหนองคายขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็น
ศูนย์ปกครองดินแดนอันนั้นแทนเวียงจันทน์ โดยเฉพาะทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เท่าที่
หนองคายได้รับตีความสำคัญบางส่วนของเวียงจันทน์มา เมืองหนองคายจึงเจริญขึ้นเป็น
สำคัญ หนองคายหลังจากนั้น ๕๐ ปีตั้งที่การนิเออริกไปพบมาจึงเป็นเมืองที่มีพลเมืองอยู่หนาแน่น
ที่สุดบนฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่ทวนไปถึงหลวงพระบาง นอกจากนั้นยังเป็นเมืองรับ-ส่งสินค้า
(Entrepôt) ที่ใหญ่มาก สินค้าที่ผ่านเมืองหนองคายคือสินค้าที่ผลิตขึ้นในดินแดนตั้งแต่ทวน
พระบางไปจนถึงกรมแสนวน โดยเฉพาะจากลาวทวน การค้าที่หนองคายขณะนั้นล้วนอยู่
ในมือของคนจีนซึ่งเดินทางขึ้นมาจากโคราล^{๖๗} ในปีค.ศ. ๑๘๓๕ สมุหราชงานว่าหนองคาย
มีพลเมืองประมาณ ๕๐๐๐ คน^{๖๘}

การแบ่งอำนาจกันระหว่างไทยและลาวในลาวหลังกบฏเจ้าอนุ

คงที่ใดกล่าวแล้วว่าในช่วงระยะเวลาเมื่อก่อนจะเกิดกบฏเจ้าอนุไม่นาน เป็นเวลา
ที่ผู้ว่ากำลังพยายามขยายอำนาจเข้ามาทางตะวันตกอีกครั้ง และการกบฏของเจ้าอนุซึ่งได้
บุกลาวทวนและหัวพันใหญ่จนยังทำให้ความเป็นศัตรูระหว่างไทยและลาวเพื่อจะขวางชิงดินแดน
ในลาวเพิ่มความเข้มข้นขึ้นอีก ไทยตระหนักถึงความยากลำบากในการป้องกันดินแดนทาง
ตะวันออกของแม่น้ำโขง เห็นว่าแม่น้ำโขงตอนต้นไปให้พ้นจากอำนาจของลาว เพราะฉะนั้นนโยบาย
ของไทยเกี่ยวกับดินแดนเหล่านี้คือการขยายประชากรให้มาตั้งหลักแหล่งทางฝั่งตะวันตกของ
แม่น้ำโขงให้หมด ทั้งนี้เพราะรัฐบาลไทยในขณะนั้นหวังว่า เมื่อได้กวาดต้อนผู้คนเข้ามาใน

เขตสยามแท่นศพแล้ว ส่วนก็จะสิ้นความสนใจคืนแดนเหล่านั้นไปเอง มาตรการที่ไทยดำเนิน
 ในขณะนั้นเพื่อไทยบรรลุจุดประสงค์จึงมี ๒ ประการด้วยกัน ประการแรกใช้กำลังทหาร
 เขากวาดต้อน ประการที่สองใช้การเกลี้ยกล่อม สำหรับมาตรการอย่างแรกไทยได้ใช้หลาย
 ครั้ง เช่นในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ โลกกวาดต้อนผู้คนจากคำมุนและคำเกิดมาประมาณ ๔๐๐๐ คน
 ในมาคังหลักแห่งโลกกาสนินธุ ในปี ๒๔๘๑ การกวาดต้อนผู้คนแถบลุ่มน้ำโขงมาไว้ที่
 ลาวประมาณ ๓๐๐๐ คนอพยพเข้ามาโดยทางเรือตามลำน้ำโขง ส่วนคนที่โลกกวาดต้อนผู้คนแล้ว ไทยก็
 ตั้งกองทหารขึ้นไว้เพื่อป้องกันการขยายกำลังของตนเข้ามาในแดนเหล่านั้น ส่วนการเกลี้ย
 กล่อมผู้คนให้อพยพเข้ามาในเขตสยามแท่น โลกกระทำร่วมกันไปกับการกวาดต้อนด้วยกำลัง
 ทหาร จึงจะยกตัวอย่างนโยบายของไทยในการเกลี้ยกล่อมผู้คนในแคว้นทวน ปรากฏในตรา
 คอบเจ้าพระยาธรรมมา ลงวันพุธ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ ปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ดังนี้

ถ้าไทยมีเมตตาต่อคนเห็นว่า จะเกลี้ยกล่อมเอาทวนไม่สิ้น จะตกลงอยู่กับไทยก็ให้เข้า
 เจ้าเมือง ท้าวเที้ย เมืองหนองคาย เมืองหนองหาร... ให้ตั้งผู้คนรักษาตามทางสืบ
 สวตั้งขอราชการจกวางขัน ให้ระวังระไวอย่าให้หวงแข็งกว่ามาแล้วหนักกลับไปมานะ
 เมืองโค เจ้าคุณแสงก็ให้เกลี้ยกล่อมเอาทวนซึ่งตกลงอยู่นั้นต่อไป ถ้าจะเข้ามาโดย
 ศักดิ์ให้เกลี้ยกล่อมเอามา ถ้าเห็นว่า จะเข้ามาโดยที่ไม่สิ้นทวนยังตกลงอยู่ จึงจะไปรด
 ไทกองทัตไปตีกวาดเอาเข้ามาให้สิ้น อย่าให้เป็นเชื้อสายทางเสบียงอาหารกับชาติก็ต่อไป
 โค... ๑๐

นอกจากจะโยกย้ายประชากรเข้ามาในเขตภายในแล้ว ไทยยังถือโอกาสขยาย
 อิทธิพลของตนในลาวโดยทั่วไปอีกด้วย ซึ่งในการนี้ต้องเผชิญกับการต่อต้านจากฝ่ายลาวทุก
 วิถีทาง เริ่มที่แคว้นทวนก่อน เจ้านอนซึ่งครองเมืองเชียงขวางและเป็นผู้ส่งตัวเจ้าอนุใน
 แก่ไทย ใจถูกพวกหลวงไทยโดยส่งทัพมาจับตัวเจ้านอนประหารชีวิตเสีย บุตรของเจ้านอน ๕
 องค์ถูกจับเป็นเชลยและส่งตัวไปไว้ในทวน ตามที่แม่ศาอินหรือพระวิภาภวาลเจ้า จักรพรรดิ
 ของญวนส่งพระญาติของเจ้านอนชื่อเจ้านอนมาปกครอง แต่เป็นบุตร เลอแพนเวรอ ปงควลีส
 กล่าวว่ายวนได้ดำเนินการแยกอำนาจจากศูนย์กลางในทวน ด้วยการแบ่งแคว้นนี้ออกเป็น
 เมืองอิสระไม่ขึ้นแก่กัน ๕ เมือง ไม่มีขุนนางคนใดที่จะเป็นผู้นำอำนาจสูงสุดในการปกครอง
 และแคว้นทวนนี้กว้างกษัตริย์ต่อมาอีกถึง ๒๕ ปี หัวหน้าขุนนางในเมืองเหล่านี้เรียกกันในหมู่
 ลาวทวนโดยเห็นจากสำเนียงภาษาญวนว่าองเวียน ตามหลักฐานทางไทยในพงศาวดาร
 รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ ใน พ.ศ. ๒๔๖๓ ปรากฏว่าเมืองทวนมีเจ้านอนปกครอง

ในท.ศ. ๒๓๒๖ เกิดกบฏขึ้นในเมืองไซ่งอนคือพระเจ้าเวียดตามมีนาง ไทยเห็น เป็นโอกาสที่จะทำร้ายญวนเป็นการตอบแทนบ้าง จึงไต่เปิดการสงครามกับญวนขึ้นทั้งในเขมร ญวน และในลาว ทางด้านเมืองลาว ไพร่คนในยกกองทัพไปตีเมืองทวนกองหนึ่ง และเมือง แดงกับหัวพันอีกกองหนึ่ง

ทางด้านเมืองทวน กองทัพไทยก็ยกขึ้นไป ทัพมายามไร้อุปทานที่เมืองท่ามา เจ้าก็ย้าย ไทยกลับกล่อมจนท้าวขุนกรมการลาวรวมขอมร่วมมือกับไทย และในที่สุดความร่วมมือของ ท้าวขุนกรมการเหล่านั้น กองทัพไทยก็อาจจับไล่ทัพญวนซึ่งเข้ามาตั้งรักษาที่เชียงขวางไปจนหมด สิ้นไป

ฝ่ายไทยขณะนั้นก็คิดว่า ญวนมีนโยบายคือทวนและหัวพันอย่างไร ประกอบทั้งพระ บาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยว่า ญวนต้องการจะเอาทวนเป็นเมืองหน้า คานเพื่อรุกรานไทย ดังปรากฏในคราวถึงราชหลวงและเจ้าเมืองหนองคาย ลงวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ปีระกาชศก พ.ศ. ๒๓๔๐

ทวนเห็นว่า เมืองทวนเป็นเมืองที่ใหญ่กว่าเมืองหัวพันทั้งหก ญวนมาจัดแจงตั้งค่ายขึ้น เมืองผูกกันเอาเป็นสนับ มีกองทัพอญวนมารักษามารักษาเมืองอยู่ ญวนหมายจะเอา เมืองทวนเป็นเมืองหน้าคาน ทางเสบียงอาหารกำลังกองทัพญวนไปข้างหน้า และ เมืองหัวพันทั้งหกนั้น ญวนเรียกเอาคนส่วย ไหว้ส่วยกับเมืองซื่อเองเมืองซื่อแดง ญวน ไม่ไต่จัดแจงตั้งค่ายขึ้นเมือง นามี่ญวนมารักษายู่ไม่ ทวยเมืองหัวพันทั้งหกกระยะทาง ไกล ออกแค้นญวนออกมา... ๑๖

ตามหลักฐานทางฝ่ายญวนกล่าวว่าในท.ศ. ๒๓๓๖ นี้ เมืองทวนซึ่งเป็นเมืองขึ้นของ ญวนกลับแข็งเมืองขึ้นอีก ญวนส่งเหงเวียน ชวน มีตำแหน่งเป็นกษัตริย์ หรืออุปราชยกจากเมือง เวณาปราบ

ในขณะเดียวกัน ไทยก็ขยายอำนาจของตน เข้าไปในเขตหัวพันซึ่งเดิมเป็นเมืองขึ้น เมืองเวียงจันทน์ แลเจ้าอนุโลนำไปยกใหญ่ขึ้นเมื่อคราวที่เป็นกบฏกุดกรุงเพา ญวนไล่ส่ง ขุนนางมาดูแล เมื่อกองทัพไทยยกขึ้นไปขับไล่ญวนในเมืองทวน พวกท้าวขุนในหัวพันก็เกรง วากองทัพจะยกขึ้นไปข้าย จึงบอกลงมาขอขึ้นเป็นชาวสยามขึ้นสละมาขึ้นกับนครหลวงพระบาง ซึ่งไทยก็ยินยอม ไทยมีข้อมันใน กอศัตินในหัวพันมาร่วมกองทัพหลวงพระบางเพื่อปราบเมือง ทวนด้วย ในที่สุดไทยก็อาจมีอำนาจในหัวพันไปอย่างแท้จริงในระหว่างรัชกาลที่ ๓

ส่วนทางคาบสมุทสงขลาก็จะไปเป็นรองดูในสมัยรัชกาลที่ ๒ นี้^{๑๕} ไทยก็มีนโยบายจะแผ่อำนาจเขาไปเพื่อถึงเอากลับขึ้นมาเช่นกัน ปรากฏตามหลักฐานข้างใหม่ว่า ทางกรุงเทพฯ ได้เตรียมจัดทัพใหม่ขึ้นไปตั้งเมืองแกลงในแถบสมุทสงขลา ดังที่กล่าวไว้ในตราตั้งหัวเมืองเรื่องให้เจ้าพระยาธรรมมาเป็นแม่ทัพ ลงวันอังคาร เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ จ.ศ. ๑๑๕๕ ๖

มีขึ้นไปรุดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมมาเป็นแม่ทัพคุมกองทัพกรุงเทพฯ ยกขึ้นมาทางเมืองทวาย ยกไปตั้งอยู่ ๒ ปากลาบ จัดให้พระยาทวาย ไทกรมการคุมกองทัพเมืองทวาย ๕๐๐ คนยกไปเมืองหลวงพระบาง บรรจบกับกองทัพเมืองหลวงพระบางยกไปตั้งเมืองแกลง หัวพันตึก ซึ่งต่อแดนเมืองหลวงพระบางทางหนึ่ง...^{๑๖}

อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานว่าไทยได้ยกไปตั้งเมืองแกลงดังที่กำหนดไว้แต่เดิมหรือไม่ เนื่องจากเมืองหัวพันไปมาขอมลอมลอมแต่โดยค้ำเค้นแต่เบื้องต้นแล้ว จึงไม่ยกกองทัพขึ้นไปตั้งหัวพัน และอาจเป็นไปได้ว่าเสียงคองทัพที่กำหนดจะไปตั้งเมืองแกลงเสียด้วยเลย และถึงแม้ว่าไทยจะยกกองทัพขึ้นไปตั้งเมืองแกลง ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่าไทยได้ควบคุมแถบสมุทสงขลาอย่างมั่นคงอะไรตลอดเวลานับจากนั้นมา

ในขณะที่ไทยกำลังขยายอำนาจในแถบอ่าวที่ห่างออกไป ไทยก็ไม่ลืมที่จะทำให้อิทธิพลของตนในหลวงพระบางมั่นคงขึ้น ซึ่งตามหลักฐานข้างฝรั่งเศสกล่าวไว้ว่า ก่อนหน้าการปราบกบฏเจ้าอนุ ไทยหากได้เรียกรองเอาส่วยหรือบรรณาการจากหลวงพระบางไม่^{๑๗} แต่แท้ที่จริงแล้ว การปราบเจ้าอนุได้เกิดเป็นผลพลอยได้ของฝ่ายไทย อิทธิพลของไทยได้ขยายขึ้นอย่างมั่นคงในหลวงพระบาง เนื่องจากตั้งกรุงเทพฯ และหลวงพระบางสองหัวเมืองรวมมือกันอย่างใกล้ชิด ทั้งในระหว่างการปราบกบฏและหลังจากนั้น เมื่อไทยพยายามแผ่อำนาจเขาไปในทวน หัวพัน และสมุทสงขลา นอกจากนั้นหลวงพระบางยังได้รับแต่งตั้งจากไทยให้เป็นผู้ดูแลเมืองทวนและหัวพันอีกด้วย ในปีพ.ศ. ๒๓๘๔ เจ้านครหลวงพระบางก็ได้รับแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ จึงทำให้อำนาจของไทยในหลวงพระบางเด่นชัดและมั่นคงขึ้นอีก^{๑๘} อำนาจการแต่งตั้งเจ้านครหลวงพระบางนี้ไทยได้ยึดเอาไว้ต่อมาภายหลังถึงกษัตริย์เจ้านครเมืองทวายขึ้นครองสืบกันแต่ยังย้ายแม่น้ำโขงไปฝรั่งเศสไป ตามหลักฐานข้างฝรั่งเศสว่า หลวงพระบางพยายามให้การมีมั่งคั่งของไทย โดยส่งคณะทูตไปถวายบรรณาการในนครราชสีมาในพ.ศ. ๒๓๗๖ แต่ต่อมาปรากฏว่าหลวงพระบางได้ส่งทัพไปช่วยไทยรบกับญวน ด้วยเหตุนี้

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ คินแค้นลาวคอนเหนือถันมีหลวงพระบาง ทวน หัวพัน และสิบสองจุไทย จึงตก
 อยู่ใต้อำนาจไทยอย่างชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในประวัติศาสตร์ ถึงอย่างไรก็ตามทั้ง
 กรุงเพทฯ และหลวงพระบางก็หาใจสนใจในการจะควบคุมดินแดนทวน หัวพัน และสิบสองจุไทย
 อย่างใกล้ชิดเพียงเท่านี้ เพราะฉะนั้นหลังจากการขยายอำนาจไม่นานนัก ชวนจึงมีหนทางที่จะ
 ขยายอำนาจเข้ามาในดินแดนเหล่านี้ได้อีก โดยไม่ได้รับการคัดค้านจากฝ่ายไทยเลย ดินแดน
 เหล่านี้ยกเว้นหลวงพระบางจึงกลายเป็นเมืองประเภท "สองฝ่ายหัว" ตกออกมาจนถึงสมัยที่
 อพยพมารุกราน ดังเช่นเมืองทวน หลังจากที่ถูกกองทัพไทยกลับลงมาแล้ว ชวนก็กลับเข้ามา
 ปกครองอีก และเมืองทวนก็ต้องส่งบรรณาการให้ไทย หลวงพระบางและสุวรรณภูมิกันทั้ง ๓
 เมือง แต่ละเมืองในพวกต้องเสียบรรณาการเป็นเงิน ๑๕ แห่ง ทั้งลาวจริงได้เงินทั้งหมด
 ๑๒๐ แห่ง ส่งไปให้ชวนเสีย ๔๐ แห่ง ส่วนฝ่ายไทยได้รับเป็นค่านมเงินคนไม่ทองและมา
 เครื่องพร้อมอีกสองมา หลวงพระบางใจกลองที่เก็กลิ้นสามพันเมืองมีเหล็กเป็นค่านม^{๑๕} ในสิบ-
 สองจุไทย ปรากฏตามหลักฐานฝ่ายไทยว่า ท้าวโลตองบรรณาการให้หลวงพระบางตามจำนวน
 ส่วยของราษฎรที่ลี้ภัยอยู่ทางฝั่งแม่น้ำแพทางท่ากกระวันตกรั้งถือว่าเป็นแคว้นเมืองหลวงพระบาง
 ส่วนทางปากกระวันตกรั้งก็เก็บส่วยราษฎรและลี้ภัยให้ไปทางทวน นอกจากนี้ยังส่งให้เงินอีกด้วย
 เพราะมีเงินเมืองโลตองยกไปตั้งท่ามาหากินในดินแดนที่ทางท้าวโลเข้าใจว่าเป็นแดนจีนเหมือน
 กัน^{๑๖} ส่วนทางหัวพันก็คงปฏิบัติเช่นเดียวกัน

ขอให้ถึงเกล้าไว้ ๓ หั้นควยว่า ตามความลึกลับของคนโบราณ ทั้งในลาว ชวนและไทย
 ถือว่า ถึงแม้เมืองบางเมืองจะเป็นสองหรือสามฝ่ายหัว แต่ลึกลับในการ เป็นเจ้าของดินแดน
 นั้นเป็นของประเทศเดียว เช่นหลวงพระบาง ถึงแม้จะส่งบรรณาการให้จีน ไทยก็ถือว่า
 ดินแดนหลวงพระบางเป็นประเทศราชของเราแต่เพียงฝ่ายเดียว ความเข้าใจเช่นนี้เป็นเรื่อง
 ยุกยาคและไม่ให้อาณาจักรจางแก่ลึกลับของเราเอง เมื่อประเทศตะวันตกเข้ามาลึกลับควย
 จึงไม่ยอมเข้าใจหรือรับรู้อิทธิของไทยในดินแดนเหล่านี้ จะเห็นได้ว่าในรัชกาลที่ ๓ ไทยก็ยัง
 คงถือว่าดินแดนลาวส่วนที่ไทยเห็น ตั้งมั่นอำนาจของไทยนั้น เป็นดินแดนของของไทย ไม่ว่าความ
 ความเป็นจริงชวนจะมีอิทธิพลอยู่ควยหรือไม่ เมื่อนี้ผู้พูดตามลัทธิบาทสมเด็จพะพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่
 หัว ในขณะที่บังคับพระยศเป็นเจ้าหัว ถึงเนื้อที่ของประเทศสยาม พระองค์จึงทรงจดตามว่ามี
 อยู่ประมาณ ๒๔๔๐ ตารางกิโลเมตร ซึ่งตามจำนวนที่จำเป็นกองรวมถึงบริเวณที่เป็นประเทศ
 ลาวในปัจจุบัน และเป็นอาณาบริเวณกว้างขวางเกือบจะหมดทั้งประเทศลาวที่เห็น นี้ลโค
 เล่าไว้ว่า

จักรวรรดิสยามประกอบด้วยลาว ส่วนหนึ่งของกัมพูชา และรัฐมณฑลเก็กกา อีกหลายรัฐ
แต่ปัญหาเรื่องเขตแดนเป็นข้อขัดแย้งอย่างฉาวโฉ่ระหว่างสยามและประเทศเพื่อน
บ้านใกล้เคียง เนื่องจากเป็นการยากที่จะลากเส้นแบ่งเขตแดนที่แน่นอนในหมู่ประเทศ
ราชเหล่านี้ได้ ท้ายเหตุจึงเชื่อว่าสยามจึงมักจะกำหนดเขตแดนถึงเอาแดนที่ไทยแต่จริง
แล้วอยู่ที่อำนาจอของพม่าหรือญวนมาไว้เป็นของคนเสมอ

อย่างไรก็ตาม นิลโคกล่าวไว้เองว่า ตัวเลขที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่
หัวทรงกำหนดไว้ นั้น ดูเหมือนจะเป็นตัวเลขที่ใกล้ความจริงที่สุด^{๕๐}

ลาวและไทยแข่งขันหาอิทธิพลในลาวเมื่อรัชกาลที่ ๔

มาในสมัยรัชกาลที่ ๔ เจ้าจันทร์ราชวงศ์เป็นอนุชาเจ้าสุทนต์มณีได้รับแต่งตั้งจากไทยให้
ครองนครหลวงพระบางในท.ศ. ๒๓๘๔ ซึ่งตามหลักฐานบางแห่ง เจ้าองค์นี้ได้ใช้ความอดทน
และนโยบายอันวิญญูฉลาด สามารถแย่งอำนาจของหลวงพระบางไปตั้งมั่นในทวนโคก^{๕๑}
เหตุการณ์ในขณะนั้นหลักฐานต่างๆ ชัดแย้งกันอยู่ พระวิภาคภูวณ (แมคคาร์ธีย์) กล่าวว่า

เมื่อพระเจ้าคือตั้งนครหลวงพระบางในชว่น พระองค์โปรดปลอบบุตรของเจ้าน้อย (ซึ่ง
ถูกจับไปตั้งแต่ครั้งที่เจ้าน้อยส่งตัวเจ้าน้อยให้ไทย และเวลานั้นก่อกองทัพเข้ามาในทวนเพื่อลง
ไทยเจ้าน้อย) ซึ่งมีเจ้าโต เจ้าคอบ เจ้าโงมา เจ้าอุง และเจ้าคำ เมื่อเจ้าโงมาถึง
ทวน ทางกรุงเตหะ ก็มีคราให้หลวงพระบางแต่งตั้งเจ้าโงเป็นบุตรของเมืองเจียงขวาง
ทันที...^{๕๒}

ทวนเหตุครั้งนี้หลักฐานทางคานลาวจึงว่า เจ้าจันทร์ราชสามารถนำเชื้อสายของเจ้า
น้อยใหม่ปกครองเจียงขวางโคกแทนขุนนางชว่น โดยมาอยู่ภายใต้อำนาจอของหลวงพระบาง
อีกที หลักฐานทางคานฝรั่งเศษซึ่งคงจะโคจากชว่นอีกทีกล่าววว่า

ในราวท.ศ. ๒๓๘๕ กล่าวกันว่าหัวหน้าของเมืองทวน (ขุนนางชว่น) ถูกประชาชนขับไล่
ไป และโคครององค์จักรพรรดิชว่นในแต่งตั้งบุตรคนโตของเจ้าน้อยขึ้นครองเมืองทวน
อีก ซึ่งมีชื่อว่าเจ้าอุง เจ้าอุงโคครองเมืองทวนอยู่ ๑๕ ปี โดยโคกับนามจากชว่น
ว่าพงอ้อ^{๕๓}

นอกจากนี้ยังกล่าววว่าเจ้าอุงโคได้แต่งตั้งขุนนางหรือองเวียงแก้วที่จะให้มันันการ

การแต่งตั้งจากราชสำนักเว ซึ่งออกมาเป็นหมายตราแต่งตั้ง นองชายของเจ้าจูงจ้อเจ้าไท ไทครองเมืองทอมา โดยถูกเป็นผู้แต่งตั้งอีกเช่นก็มีนามว่าไทถือ

ในทันนั้นจะสันนิษฐานจากหลักฐานที่บอกแย้งกันนี้ว่า อาจจะเป็นไปไ้ว่าการแต่งตั้ง เจ้าครองเมืองเซียงขวางนี้ ได้รับการเห็นชอบจากทั้งสองฝ่าย หรืออย่างน้อยก็ไม่มีฝ่ายใด คัดค้านเป็นทางการ จึงทำให้แต่ละฝ่ายอาจหรือเข้าใจเอาว่าตนเป็นผู้แต่งตั้งเอง

อย่างไรก็ตาม ทางฝ่ายเวนั้นก็เกิดปัญหาในการติดต่อกับทางประเทศฝรั่งเศสเป็น สำคัญ เกิดปัญหาเรื่องศาสนา คหิวิศตมณิกายลัทธิซึ่งกำลังเริ่มแพร่หลายในเว ทำให้ ราชสำนักเวไม่อาจให้ความสนใจกับดินแดนเหล่านี้ไ้มากนัก ถึงกระนั้นก็ควมเจ้าครองแคว้น ต่างๆ ในเวเช่นเมืองวินห์ เมืองเตงฮิง หรือที่เวเรียกว่าดินหัวก็ยังคงพยายามแผ่อำนาจ เข้ามารวมและยึดสองจุไทตลอดมา ดังจะเห็นได้เมื่อกล่าวถึงแดนเหล่านี้โดยละเอียดใน ภายหลัง

ส่วนหลวงพระบางนั้น การจะยึดไว้ว่าเป็นของไทยอย่างแท้จริง แม้นักเดินทางชาว ฝรั่งเศสก็ยังยอมรับ อองรี มูโอต์ ซึ่งเดินทางไปถึงหลวงพระบางในปี ค.ศ. ๑๘๐๔ ก็ไ้กล่าวว่า

ถ้าเมืองนี้ไม่ถูกมีบังคับไว้ด้วยความกลัวสยาม และถ้าปราศจากเสียงข้างอันมิใช่ ป่าและดินทรายต่างๆ ก็จะมีต่อชีวิตอย่างสุขุมเช่นนี้แล้ว ประเทศราชแห่งนี้ก็จะคงไป อยู่ใ้มือของเวในไม่ช้า ในขณะที่พวกเวในกาลเข้ามาไ้กลหลวงพระบางเกินไ้ไปกว่า ระยะทางเกิน ๗ วัน

ส่วนการนี้เอร์ก็บับยังไ้ไว้ในเมื่อคราวที่เดินทางไปถึงหลวงพระบางในปี ค.ศ. ๑๘๐๐ ว่า ไทยมีสิทธิในการแต่งตั้ง หรือจะพูดให้แน่ชัดก็สิทธิในการอุปภิเษก เจ้านครหลวงพระบางและ อุปราชหรือเรียกตามสำเนียงลาวว่าอุปฮาด

ในเวลานั้นนี้ ไทยหรือหลวงพระบางก็พยายามแผ่อำนาจและยึดไ้เวออกไป เช่น ในสิบสองจุไท ปรากฏตามหลักฐานของพระวิภาคภูวศลว่า เจ้านครหลวงพระบางจึงนราฐ ไ้เป็นผู้ยอมอำนาจให้เจ้าไทในการปกครองดินแดนสิบสองจุไท ในดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำ แห และเจ้าไอหรือหัวไ้ก็คงครอบรำนากว่านตามหนทางการขยายตัวของเวที่จะเข้ามา ในสิบสองจุไทเช่นเสมอ เจ้าเวไ้กล่าวว่ากับพระวิภาคภูวศลเองว่า หลวงพระบางไ้เก็บ ภาษีจากชาวเวที่อยู่ในสิบสองจุไทด้วย เพราะถ้าไม่ยอมเสียภาษี เจ้าหลวงก็ถือว่าไม่มีสิทธิ

จะมาทำกิน เช่นกัน (๑)

แม้ในตอนหลังเมื่อรัชกาลที่ ๕ บางครั้งเสวยก็ยังขอมรับอำนาจอธิปไตยของลาวเหนือ
ดินแดนหัวพันและสิบสองจุไทยน้อยอยู่บ้าง ดังปรากฏในจดหมายของเมอซีเยร์ฮาร์มันด์
(M. Harmand) ราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ในยังรัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส
วันที่ ๒๐ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๘๓ ความว่า

ใ้กัสมเหวงซึ่งเป็นราชโอรษาการอันคืบที ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ของสยาม โยแจ้งใทระดมไศรว่า เจ้าหรือเจาแทนคเณตรหลวงพระบาง ไค
สงขาราชการถือสุภักษระดมหนึ่งมาถวายเจานายของคณ

เจ้าหลวงพระบางไคกล่าววว่า คณได้รับจดหมายจากเสนาบดีต่างประเทศของราชสำนัก
เวแจนว่า มีทวคใจมากมายไคหนีออกจากเมืองต่างๆ ในลันนัมหรือตั้งเก็บ เพื่อ
จะหลบหนีเข้ามาในดินแดนของหลวงพระบาง เสนาบดีวานไคขอรองใทอนนางของประ
เทรราชแห่งนั้นไคทำการใจมคเหวกใจ (ฮอ) เหนานั้น ในขณะเคียวกันไคไคประกาศ
เจทงานงของรัฐบาลของคณที่จะจัดกองทัพไปทำการขับไล่พวกคเณตร เหนานั้นในดินแดน
ของลาว

การที่ชวนส่งจดหมายมาบอกกล่าว เป็นเรื่องขอผูกขาดเช่นนี้ก็เท่ากับว่าตนเองก็ขอม
รับอำนาจอธิปไตยของหลวงพระบางเหนือดินแดนดังกล่าว

สภาพโดยทั่วไปของลาวในรัชกาลที่ ๕ ตอนต้น

การปกครองของไทย หลวงพระบางซึ่งเป็นประหนึ่งราชธานีของหัวเมืองลาวทางภาคตะวันออกเฉียง
ของแม่น้ำโขงเป็นประเทศราชขึ้นกับไทยแต่ช้ายเดิม โดยอยู่ใตการดูแลของมหาคไทย
มีตำแหน่งโพงคณไมเงิงคณไมทองโพงคณไมทองไทยทระณะ ๓ ปี ไม่ปรากฏว่าไทยเรียกเก็บส่วยสา
ฮากรจากหลวงพระบางโดยตรง แต่ก็มีขอมูกคณไมเงิงคณไมทองโพงคณไมทองไทยอาจจะเรียกเก็บคเณตรทุก

(๑) ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระวิภาคคณาภรณ์เคยถามเจ้านครหลวงพระบางอุ้นคำในพ.ศ. ๒๓๖๖
ว่า หลวงพระบางนี้ครั้งหนึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นของญวนใช่หรือไม่ เพราะคณเคยอำมาเจอนั้น
เจ้าหลวงตอบว่า "ไม่เคยเลย"

อย่างนี้ทั้งแต่สมัยยังอาหารตลอดจนผูกพันไปช่วยในการสงครามได้ ปรากฏในหลักฐานต่าง
 ปรัง ระบุว่าไทยเรียกเอาแรงงานจากลาวมาใช้อย่างที่โบราณเรียกว่าเขาเวรเหมือนกัน แต่
 เขาใจว่าผู้เขียนจะเข้าใจผิด การเรียกเกณฑ์แรงงานเป็นเรื่องของเจ้านายเมืองหลวงพระบาง
 เรียกพระองค์เอง หมายความว่าราชการเอง เพื่อมาสร้างกิจการสาธารณูปโภคหรือการส่วนตัวในเมืองหลวง
 พระบาง เพราะปรากฏหลักฐานของไทยหลายแห่งว่าไทยไม่ได้รับประโยชน์อะไรนอกจาก
 เครื่องราชบรรณาการ เป็นคนว่าพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
 หัวถึงเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสงสุโข หรือในภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี)
 ลงวันที่วันเสาร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๕ คักราช ๑๒๔๔ มีความตอนหนึ่งว่า "เมืองประเทศราช
 ทั้งปวงส่งแต่คนไม่เงินทองเป็นเครื่องราชบรรณาการ ไม่ได้เสนาหยาหรืออื่นใดแก่กรุง
 เทศา" ^{๒๔}

เจ้านครหลวงพระบางในคอนคัมรัชกาลที่ ๕ คือเจ้าอนุคำ ซึ่งได้รับบรรดทินนามจาก
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้ามณฑลเทศาภิบาล มีศักดิ์เป็น "เจ้า
 หลวง" เหมือนเจ้านครลำปาง ลำพูน แพร่ เดิม มีศกค่าสูงกว่าเจ้านครเชียงใหม่ซึ่งยก
 เป็นเจ้าชีวิตมีสิทธิประหารชีวิตนักโทษประหารควยการตัดศีรษะได้ ส่วนเจ้าหลวงมีสิทธิแค่เพียง
 สั่งประหารโดยไซ้พอกเสียบอก ^{๒๕}

เดิมที่สิทธิของไทยยังไม่เป็นที่แจ่มแจ้ง เพราะมีความผูกพันกันแต่ว่าไทยมีสิทธิควบคุม
 การต่างประเทศและการแต่งตั้งเจ้าครองนครเท่านั้น ส่วนประเทศราชก็ส่งส่งบรรณาการมาให้
 ๓ ปีต่อ ๑ ครั้ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะทรงพระราชดำริว่า สภา
 เซนต์อาจเป็นโอกาสให้ประเทศมหาอำนาจซึ่งประเทศราชของไทยไปได้ง่าย จึงได้ทรง
 พยายามที่จะเอาการปกครองภายในของประเทศราชในมาอยู่ในมือของราชการไทยมากขึ้น
 โดยการแต่งตั้งเจ้าหลวงต่างพระองค์ออกไปกำกับราชการ ปรากฏในพระราชดำริว่า

เมืองประเทศราชทั้งปวงส่งแต่คนไม่เงินทองเป็นเครื่องราชบรรณาการ ไม่ได้เสนาหยา
 อื่นใดแก่กรุงเทศา เหมือนหนึ่งเมืองเหล่านั้นจะสมัครขึ้นอยู่กับเราเพียงใดก็ได้
 จะไปขึ้นคนอื่นเมื่อใดก็ได้ ควยเราไม่ได้เกี่ยวข้องในการบ้านเมืองอื่นใด ครั้นจะจัด
 การที่ ^{๒๖} ก็จะเป็นที่สะอึกสะอื้นแลขาดสนประโยชน์ของเจ้าเมืองไปประจำ
 จึงได้จัดการที่เมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นต้น ให้มีชาหลวงเมืองแลเสนาหยาหรือยักตาม
 ภา ยี่เป็ดเสร็จเป็นส่วนองกรุงเทศา สำหรับเลี้ยงชาหลวงและเป็นภาชที่เกี่ยวของกับคน
 ต่างประเทศ ชาหลวงเป็นอยู่ดูแลระวังไม่ให้คนหนึ่งถือสัญญาทางพระราชไมตรีควย การ

๕๓
ที่เมืองเชียงใหม่ก็เริ่มทยอยไปได้ ที่เมืองหลวงพระบางนั้นก็คิดตั้งข้าหลวงขึ้นแล้ว แต่
ยังไม่มีวังคาราย จึงยังไม่ตั้งข้าหลวงมีเงินเดือนเป็นแบบอย่าง เหมือนอย่างเมือง
เชียงใหม่เพราะหาคนขึ้นมายาก...

ด้วยเหตุดังนี้ขอเลขาจึงวิจารณ์ว่า ก่อนหน้าที่ไทยจะทำสัญญากับอังกฤษ ก็ด้วย
เรื่องตั้งกงสุลที่เชียงใหม่ในค.ศ. ๑๘๘๓ ไทยยังไม่เคยมีอำนาจควบคุมประเทศลาวทั้งทาง
ชายฝั่งและอีสานหนัก จนเมื่ออังกฤษเซ็นสัญญาด้วยแล้ว ไทยจึงได้โอกาสขยายอำนาจของตนออก
ไป

อำนาจของข้าหลวงไทยในหลวงพระบางก็คือคอยให้คำแนะนำแก่เจ้านายหลวงพระบาง
การแต่งตั้งขุนนางราชการของเจ้าหลวงต้องได้รับความเห็นชอบจากข้าหลวงเสียก่อน
แต่ตามทางปฏิบัติแล้วข้าหลวงไทยมีอำนาจมาก เพราะไม่มีตราตั้งกำหนดอำนาจข้าหลวงให้
แน่นอน เพราะฉะนั้นถ้าไทยแต่งตั้งข้าหลวงไม่ไป ก็ทำความเคียดแค้นในเจ้านายและราษฎร
ในหลวงพระบางมากเช่นกัน เป็นคนว่าพระบาทสมิทธิ (มิ่ง) ซึ่งไปทำความเคียดแค้นให้ราษฎร
เกินภาษาใดๆ ถูกๆ ไม่ปรึกษาหารือเจ้าหลวงหรือขุนนางเมืองหลวงพระบางเลย ถือเอาแต่
อำนาจ จนในที่สุดไปเห็นวสันตกลอยเป็นเหตุกับบุตรเจ้านายในหลวงพระบาง และเขาถูกสาวชาว
บ้านมาเป็นอนุภรรยาหลายคน โดยเสียเงินแต่ละคนก็หลายแถบ ทั้งยังมีประวัติว่าโคตรราชบุตร
มิ่งหลวง เกณฑ์ช่างราษฎรมาขนสินค้าของตนเองเอาค่าไป จนถึงเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
วิจารณ์ว่า "พระบาทสมิทธิคนนี้... เป็นคนชั่วที่สุดไม่เป็นคนรักบ้านรักเมืองเลย ถ้าคนอย่างนี้
ยังมีชีวิตอยู่และเป็นข้าหลวงกำกับอยู่ ๗ เมืองนครหลวงพระบางแล้ว มีอำนาจเลยเมืองนคร
หลวงพระบางก็จะต้องเป็นของชาวต่างประเทศ..."

เมื่อใดที่กล่าวถึงการปกครองในเมืองนครหลวงพระบางว่า หมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง
ล้วนเป็นเมืองส่วยขึ้นนครหลวงพระบางทั้งสิ้น ที่อยู่ไกลมากๆ ก็เป็นแหล่งที่คอยจัดหาแรงงาน
สำหรับการก่อสร้างของเจ้าหลวงและเจ้านายอื่นๆ คนเหล่านี้ถูกเรียกเก็บภาษีอย่างแรง ส่วน
คนอื่นๆ นั้น ต้องเสียภาษีเป็นชาว

รัฐบาลลาวจัดการปกครองบ้านเมืองโดยอยู่ภายใต้การควบคุมของข้าหลวงไทย เจ้า
เมืองมีสองคน คนหนึ่งทำหน้าที่สมุหนายกและอีกคนทำหน้าที่สมุหพระกลาโหม ราชวงศ์เจ้าเมือง
นั้นสืบกันมาตามสายโลหิต แต่เนื่องจากว่าหลวงพระบางยังคงนิยมธรรมเนียมมรดกมาก จึง
ทำให้ราชวงศ์มีความสัมพันธ์กับตระกูลใหญ่ๆ ทั้งหมดในเมือง ส่วนขุนนางผู้ใหญ่ ๕ คน คือ
พระยาเมืองแสน พระยามเมืองจันทร์ พระยามหาเสนา พระยาเมืองขวา พระยาเมืองซ้าย

ขุนนางเหล่านี้ได้รับแต่งตั้งจากเจ้าเมือง มีที่ประชุมเสนาบดีซึ่งสามารถสืบมาจากตระกูล
สำคัญ ทั้งสิ้น เจ้าเมืองมีสิทธิแต่งตั้งขุนนางเพิ่มขึ้นในสภาเสนาบดีได้ แต่ไม่มีสิทธิถอดถอน
สมาชิกเก่า

การปกครองของไทยในหลวงพระบางนั้น ไทยได้ให้อิสระภาพในการปกครองตนเอง
อย่างมาก แม้นักเขียนฝรั่งเศสยังวิจารณ์ว่า "เราได้รับแบบอย่างมาจากสยาม ซึ่งเป็นผู้
เข้ามาปกครองลาวก่อนเรา ไทยได้เหลือเสรีภาพไว้ให้แก่เมืองขึ้นใหม่ของเราเป็นอย่างมากมาย
..."^{๕๑} นักเขียนฝรั่งเศสอีกคนกล่าวว่า

เป็นการยุติธรรมที่จะกล่าวว่า สยามได้ปกครองประเทศนี้อย่างชาญฉลาดและอย่างมั่นคง
... กองทหารรักษาการณ์ก็เกณฑ์มาจากชนในประเศนั้นเอง โดยที่กองรับราชการมีหนึ่ง
เพียง ๒ เคียงเท่านั้น แต่ก็มิได้รับเบี้ยหวัดประการใด จุดมุ่งหมายของการปกครอง
ลาวนี้เป็นไปโดยเหตุผลทางการคลังเท่านั้นเอง [ข้อนี้ยังน่าสงสัย ดังที่ได้อธิบาย
แล้ว] ตามความเห็นทั้งปวง ชาวลาวหาได้สนใจต่อระบอบใดที่ชาวสยามได้นำ
มาใช้กับตนไม่...^{๕๒}

อย่างไรก็ตามประชาชนในหลวงพระบางก็พอใจจะมีความสูงศักดิ์ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า
บางโอกาสที่ราชหลวงกำกับราชการ เป็นคนแล้ว ก็อาจทำความเคืองชอบในราชการไ้มาก แต่
ที่เลวร้ายยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การปกครองของเจ้านายหลวงพระบางเอง ใดคำให้การปกครอง
เหลวไหลลงไปในอันมาก เช่นกะเกณฑ์ราษฎรมาใช้งานมากเกินไป กะเกณฑ์เจ้าของ
จากราษฎรอยู่เสมอ บ้านเมืองไม่มีอำนาจควบคุมคนประเศที่ทุจริตปล่อยปละละลา เดือน
และสูบเงินกินกัญชากันแพร่หลาย กิจการศาลยังเป็นแบบโบราณมีการกินสินบนกันในขบวนการยุติ
-ธรรมอย่างมาก ฯลฯ^{๕๓} แม้ราชหลวงกำกับราชการของไทยในศ.ศ. ๒๔๑๒ ก็อรรถระยานนทบุรี
ยังมีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ว่า "ข้าพระพุทธเจ้าคิด
ควงเกล้ามีความวิตกกวนการ กคชที่เมืองหลวงพระบางมากนัก เจาท้าวพระยาทำการสิ่งไร
โหดอบโตไม่ขึ้น มีราชการไ้มากก็เรียกราษฎรใช้คนทาสแทนพนักงาน"^{๕๐๐}

การปกครองภายใน

เมืองต่างที่ไหลวแบ่งออกเป็นตาแสง แต่ละตาแสงก็ประกอบด้วยบ้าน (หมู่บ้าน) หลาย
บ้าน ซึ่งมี "หอบ้าน" ปกครองอีกทีหนึ่ง พวกคอบบ้านนี้จะมีผู้ให้ความช่วยเหลือในการปกครอง
เรียกว่าเทียบ หลวง ชุน แสน หมั้น และนาย คามลำคัย^{๕๐๑}
ตาแสงหนึ่งๆ ก็มีหน้าที่เรียกเก็บส่วยหรือเกณฑ์ผู้คนตามแต่ทางนครหลวงพระบางจะกะ

๒๕
เกณฑ์มา . บางทีก็เรียกเก็บเงินแทนตัวหรือตัวสิ่งของก็ได้^{๑๒๖}

การปกครองส่วนภูมิภาคของหลวงพระบางก็มีปัญหาบางอย่างอีกประการหนึ่งคือ ในขณะที่นั้นในหมู่ท้าวลาวดิอธรรมนิยมประจำคอกอย่างหนึ่ง กล่าวคือมีการแยกอำนาจการปกครองดินแดนและบุคคลออกจากกัน เป็นท้าวท้าวมีชาวหนองคายไปตั้งหลักแหล่งท้าวมาหากินในหลวงพระบาง เขาก็ต้องเสียภาษีให้แก่เจ้าเมืองหนองคายในฐานะที่เป็นคนหนองคาย ส่วนเจ้าหลวงเมืองนครหลวงพระบางเขาก็ต้องเสียภาษีให้ ซึ่งมักจะมีจำนวนมากกว่าภาษีชนิดแรกถึงเท่าตัว แต่บุตรของเขาก็จะกลายเป็นพลเมืองของหลวงพระบางไป ในกรณีเช่นนี้ยังไม่ค่อยจะยุ่งยากนัก แต่ถ้าเป็นกรณีที่เกิดขึ้นประชาชนของราชอาณาจักรอื่นเช่นญวนแล้วจะเกิดความยุ่งยากอย่างมาก เช่นท้าวไลยก์ครองดินแดนที่เป็นของประเทศไทยกลางๆ ถึง ๓ ประเทศ มีไทย จีนและญวน^{๑๒๗} จะเห็นได้จากกรณีท้าวช้างคนว่า ขณะนั้นไทยเรายังไม่ได้อำนาจของแดนเหล่านี้เขามายู่ภายใต้การควบคุมของศูนย์กลางหรือกรุงเทพฯ อย่างมีระเบียบเลย

อีกประการหนึ่ง จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ทั้งญวนและไทยก็ยังแย่งชิงอำนาจกันอยู่ตามความที่อยู่ที่ติดกัน และเส้นพรมแดนของไทยทางตามที่ติดกับญวนนี้ยังไม่แน่นอน เป็นโอกาสให้ชาติมหาอำนาจที่หวังจะขยายดินแดนอำนาจนิยมของตนถือโอกาสเริ่มครองดินแดนจากไทยได้ จึงจะเห็นได้จากข้อความตอนหนึ่งของจดหมายจากนายอาร์มองค์ อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ มีไปยังผู้ว่าการราชการฝรั่งเศสในโคชินไชน่าว่า "กระผมคิดว่า ในไม่ช้าเราอาจทำความพอใจในตัวเราเองได้จากการปราศจากซึ่งเส้นแบ่งแดนแดนที่แน่นอนในทวีปนี้ และไม่เป็นที่ยอมรับว่าอีกไม่ช้านักเราจะอาจตั้งเอาส่วนหนึ่งออกมาจากดินแดนที่ไม่แน่นอนนั้นได้"^{๑๒๘}

การพาณิชย์

การค้าเกือบจะทั้งหมดของลาวคองแดนประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นการค้าขาออกหรือขาเข้า สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เมื่อหลายประการ นับตั้งแต่การคมนาคมซึ่งอาจนำสินค้าลงมาสู่ผู้นำเจ้าพระยาอันเป็นเส้นทางที่ไร้กิเลสและคักค้ำบรรพ์ และให้ความสะดวกปลอดภัยกับพ่อค้าพอสมควร ถึงแม้ว่าจะเป็นเส้นทางที่ยาวกว่าจะนำสินค้าไปสู่บ้านนอกก็ตาม อีกประการหนึ่งสินค้าที่ลาวผลิตได้มี เบญจามิน กัม แล็กเกอ วลา ลวนเป็นสินค้าที่ตลาดกรุงเทพฯ ต้องการ เพราะอาจส่งไปขายต่อยังสิงคโปร์ได้ ในขณะที่ตลาดที่กัมเป็ญและโง๋ดองไม่ต้องการเลย นอกจากนี้สินค้าจากทางลาวตอนเหนือก็อาจขนส่งเข้ามาถึงกรุงเทพฯ อย่างง่ายขายอีกด้วย

สินค้าออกที่สำคัญของลาวตอนเหนือได้แก่เบญจามิน กัม ซึ่งมีผลิตมากในหัวพันและ

ยาใหม่ ทั้งสองอย่างนี้มีคุณภาพดีเยี่ยมหรือเทียบ นอกจากนั้น ยังมี ทราย ทรายถม กฤษณฉัตรหิน
หนึ่ง กระวานสีเสียด ครั่ง นอแรด และเขากวางซึ่งชาวจีนใช้ทำยา งามาง ฝ่าย และใจ
ปลา

ในทวีสินค้าเหล่านี้ ก็มีเบนจามินมีความสำคัญที่สุด ซึ่งจะถูกลงมายังกรุงเทพฯ
สู่สิงคโปร์และลอนดอนในที่สุด ต่อจากนั้นพอภาษาอังกฤษก็จะขายคือในแคว้นลาตินอเมริกา เอเชียและ
ฝรั่งเศส เพราะต้องการไปทำสิ่งนี้ ทุกปีจะมี กับ เบนจามินส่งออกนอกถึงเกือบ ๒๐ ตัน เป็น
มูลค่า ๕๐๐ ปอนด์สเตอร์ลิง งามางส่งออกไปหนึ่งประมาณไม่เกิน ๔ ตัน เป็นมูลค่า ๑๕๐๐
ปอนด์ ส่วนสินค้าอื่นๆ นี้ไม่ค่อยมีความสำคัญเท่าไรนัก เมื่อมาทองคำเป็นเงินปอนด์
ดูเหมือนว่ามูลค่าของสินค้าออกทั้งปีรวมทุกอย่าง รวมทั้งการค้าควบคุมกลางทางเหนือด้วย
ปีหนึ่งก็ไม่เกิน ๔๐๐๐๐ ปอนด์ หรือเท่ากับหนึ่งในสามของมูลค่าสินค้าขาออกของไทยเฉพาะ
จากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาถึงทะเลสาบเขมร^{๐๐๖}

ส่วนสินค้านำเข้ายังมีปริมาณน้อยกว่าขาออกเสียอีก มีสินค้าสำคัญเช่นเป็นจากเชียงใหม่
และขุนนาง กล้วยที่ทำจากฝ้าย (ซึ่งหมายถึงกล้วยดิบ) กล้วย น้ำมันก๊วย ซา ซึ่งเป็นจำ
นวนน้อยจากกรุงเทพฯ เสื้อขนสัตว์ สับอมยา กล้วยทอง เข็ม และเทียนมาครั้งยังมีจำนวนน้อยลง
ไปอีกส่งมาจากเชียงใหม่ สินค้าเหล่านี้เกือบทั้งหมดเป็นสินค้าที่ผลิตขึ้นในอังกฤษเกือบทั้งสิ้น^{๐๐๗}

การค้าส่วนใหญ่ในหลวงพระบางอยู่ในมือคนจีน^{๐๐๘} ซึ่งได้ตั้งสถานีรับส่งสินค้าทั่วไป
ตามเมืองที่สินค้าต้องผ่านเช่นที่ปากกลาย^{๐๐๘} และหนองคายซึ่งที่ใดกล่าวแล้ว

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าการค้าส่วนใหญ่ของลาวคอนเทอจะผ่านประเทศไทย ญปรรค
อันเกิดจากการขนส่งก็ยังปรากฏอยู่ เช่นการขนส่งทางบกจากปากกลายมายังอุดรศักดิ์ของไชวราง
หรือเวียงจันทน์ เป็นคอนที่ของเสียบค่าใญ่ในการขนส่งอย่างมาก^{๐๐๙} นักเขียนฝรั่งเสสซึ่งเคย
เดินทางจากลุ่มน้ำหมายังหลวงพระบาง และจากหลวงพระบางมายังกรุงเทพฯ ได้ยืนยันว่า
สินค้าที่ส่งจากหลวงพระบางไม่ว่าจะมาทางกรุงเทพฯ หรือลุ่มน้ำหมาย่อมกินค่าขนส่งพอๆ กัน^{๐๐๙}
ขณะนั้นไทยยังไม่มีกำลังที่จะแก้โครงสร้างของการคมนาคมระหว่างนครหลวงพระบาง
และกรุงเทพฯ ได้ เพราะการคมนาคมของไทยทั้งประเทศแม้เมื่อหลังจากนั้นอีกนานก็ยังอยู่ใน
สภาพที่ไร้ประโยชน์อะไรจริงจังไม่ได้เลย

หลังจากที่ฝรั่งเศสได้ลงนามในสัญญากับไทยเพื่อตั้งกงสุลที่หลวงพระบางในปีพ.ศ. ๒๔๒๕
ได้ไม่นาน ฝรั่งเศสก็พยายามตั้งการค้าในลาวใญ่มาอยู่ในมือของคน แต่ฝรั่งเศสก็ประสบความ
ล้มเหลวเร็วมา จนเมื่อได้ลาวไปเป็นอาณานิคมแล้วก็ตาม สภาพการณ์ทางการค้าก็คงเดิม
ไม่เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด^{๐๐๖}

รายละเอียดเกี่ยวกับแคว้นทั้งสาม

เนื่องจากวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในแคว้นทั้งสามของลาว คือทวน หัวพัน และสิบสองจุไทย จึงเห็นสมควรที่จะพิจารณารายละเอียดอย่างประการเกี่ยวกับแคว้นทั้งสามในต้นบ้าง โดยเฉพาะแคว้นสิบสองจุไทยซึ่งไทยคงสนใจเป็นพิเศษของไปในที่สุด

สิบสองจุไทย

มีคำอธิบายดินแดนสิบสองจุไทยว่า เดิมหมายถึงดินแดนสิบสองเมือง สิบสองจุไทยและทวนรวมกันทั้งหมด เป็นดินแดนที่ชนชาติไทยซึ่งอพยพมาจากตอนใต้ของจีนลงมาตั้งหลักแหล่งขึ้นในแถบนี้ก่อน แล้วจึงค่อยกระจัดกระจายลงมาทางใต้ในภายหลัง และว่าชื่อสิบสองจุไทยนี้มาจากคำว่าสิบสองเจ้าไทย แต่ตามคำอธิบายในท้องถิ่นกว่า เหตุที่ชื่อสิบสองจุไทยก็เพราะเป็นแดนที่มีทวนอยู่ไทยและญี่ไทยมาตั้งเมืองอยู่ ๑๒ เมืองจึงเรียกว่าเมืองสิบสองญี่ไทย และมาเพี้ยนเป็นสิบสองจุไทย^{๑๑} อย่างไรก็ตามข้อความที่ว่าสิบสองจุไทยเป็นดินแดนแห่งแรกที่ชนชาติไทยยกลงมาตั้งในแหลมอินโดจีนนี้ มีหลักฐานในพงศาวดารและตำนานเมืองเก่าๆ ของไทยหลายแห่งกล่าวตรงกัน เช่นในพงศาวดารลานช้าง พงศาวดารโยนก ถึงหน้าศึกมหาร าลา ลานกลาวว่า ญี่ทวนไทยองค์แรกประทับอยู่เมืองแดงหังสัน เมืองแดงนี้ยังมีสืบมาจนปัจจุบัน เรียกว่าเมืองเคียนเบียนฟู แม้ในพงศาวดารเมืองแดงเองก็กล่าวรับรองข้อความดังกล่าว

ดินแดนสิบสองจุไทยก่อนหน้าซึ่งมีเมืองโลเป็นเมืองสำคัญนั้น เดิมทีเป็นที่รกร้างว่างเปล่า เนื่องจากว่าประชาชนญี่ไทยซึ่งอาศัยอยู่อพยพไปอยู่ที่อื่นเสียหมด ครั้นต่อมา เมื่อพวกแมนจูมาตั้งราชวงศ์ต้าฉิ่ง หรือต้าถังที่ไทยก็เรียกเมงเจียวขึ้นในอีกกึ่งแล้ว ชูนางจีนผู้หนึ่งมีชื่อว่า ล้อเกิดไม่พอใจ ราชวงศ์ใหม่ของคนต่างชาติจึงอพยพคนหนีลงมาทางใต้ เนื่องจากยังต้องการรักษาขนบธรรมเนียมของจีนแท้ไว้ จึงมาตั้งรกรากอยู่แถบสิบสองจุไทยก่อนเหนือหรือแถวเมืองโล ชูนางผู้นั้นซึ่งมีนามว่าล้อตายัน ได้คุมเครื่องราชบรรณาการมาขึ้นเมืองหลวงพระบาง แต่เมื่อแรกมาตั้ง ซึ่งเจ้านครหลวงพระบางก็ยินดีที่จะให้แดนดินที่รกร้างว่างเปล่าในแคว้นแคว้นของพระองค์ได้มีผู้มาไซ่ประโยชน์ทำมาหากิน ต่อมาราษฎรเมืองโลแยกย้ายกันไปค้ามาหากินทางฝั่งอีกฟากหนึ่งของแม่น้ำแพทวายน เจ้าเมืองโลจึงไปขอมขอเนนอมตยฝ่ายภูพานและจีนซึ่งถือกันว่าเป็นเจ้าองค์ดินแดนเหล่านี้มั่ง^{๑๒} แม้จนถึงเวลาที่จะเกิดเรื่องนี้ชาวเมืองโลยังมีอิทธิพลและกิริยาความประพฤติเป็นจีนอยู่ทุกประการ เพียงแต่ไม่ใ้ศวันเปียบเหมือนพวกจีนรุ่นหลัง

ซึ่งขอมความธรรมเนียบมณฑลภาค แต่ก็ไม่มาพบเหมือนจีนโบราณ^{๐๐๖}

ดังที่โคกล่าวแล้วว่า ในการขยายอำนาจของไทยหลังจากการปราบกบฏเจ้าอนุ
ไทยโคแผ่อำนาจไปถึงเมืองแฉ่ง ซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญอยู่ในสิบสองจุไทยตอนใต้ ในครั้งนั้น
ปรากฏว่าไทยโคขับไล่อู๋วานในเมืองแฉ่งออกไปจากพระราชอาณาเขต อันเป็นนโยบายที่ไทยโค
มาอยู่เสมอมาในกรณีที่ไทยโคต้องการจะตั้งอิทธิพลของตนขึ้นบนกลางในดินแดนหนึ่ง^{๐๐๗} แต่หลัง
จากนั้น เมื่อหลวงพระบางซึ่งไทยโคมอบหมายให้เป็นผู้ดูแลดินแดนสิบสองจุไทยตอนใต้ตอนล่าง
จนจึงกลับมาเข้ามามีอำนาจในสิบสองจุไทยอีก ปรากฏในพงศาวดารเมืองแฉ่งเองว่า เมื่อพ.ศ.
๒๒๔๕...^{๐๐๘} ในขณะนั้นเจ้านครหลวงพระบางก็คิดกวาดพระราชกรณียกิจเมืองต่างๆ อยู่ หากโค
เอาพระช่วยตั้งแต่งผู้ใดให้ไปครองเมืองแฉ่งไม ครั้นนี้เจ้าแก้วจึงตั้งให้กวางทู่ กวางทู่ จึง
มาจัดการบ้านเมือง...^{๐๐๘}

เพราะฉะนั้นหลังจากปีพ.ศ. ๒๒๔๕ เป็นต้นมาอู๋วานก็กลับมาเข้ามามีอำนาจในสิบสองจุไทยอีก
เนื่องจากว่า ดินแดนสิบสองจุไทยนั้นถือกันว่ามีประเทศที่เป็น เจ้าของแดนดินถึงสามฝ่ายควบกัน
ดังที่กล่าวแล้ว คือจีน อู๋วาน และลาว ตามหลักที่พวกท้าวอนุกรมการเมืองโลในการแก่งอองทัต
ไทยในปีพ.ศ. ๒๔๓๐ ว่าโลกำหนดเขตแดนของทั้งสามฝ่ายไว้ดังนี้ ฝ่ายตะวันตกของแม่น้ำเท
ตศเหนือจรดภูปาง ทิศใต้จรดแม่น้ำเหิมก (บางทีเรียกแม่น้ำหมัก) เป็นเขตของลาวหรือนคร
หลวงพระบาง ส่วนทางตะวันออกทางตอนเหนือเป็นของจีน ทางตอนใต้เป็นของอู๋วาน^{๐๐๙}
เพราะฉะนั้นดินแดนสิบสองจุไทยจึงขอมส่งบรรณาการให้แก่จีนควบ แม่จีนในรัชกาลที่ ๕ ดัง
ปรากฏหลักฐานในคำให้การของคำสามบุตรท้าวโลซึ่งไทยโคสอดตามไว้ว่า ในคราวที่ทัพไทยยก
ขึ้นไปหมายจะไปปราบท้าวโลเพื่อลงโทษที่นำขอมมาโจมตีหลวงพระบางในปีพ.ศ. ๒๔๓๐ นั้น ท้าว
โลมีความเกรงกลัวกองทัพกรุงเพรา จึงให้บุตรชายที่ชื่อคำหมื่นขึ้นไปหาเจ้าเมืองหนองแสหรือ
ที่จีนเรียกว่าคาลี่ฟู อันมีหน้าที่เป็นตัวแทนรัฐบาลจีนในการดูแลประเทศราชทางใต้ เรียกความ
ภาษานูโหวาซาอังเปา เพื่อขอความช่วยเหลือ ปรากฏว่าเจ้าเมืองหนองแสก็ให้ความช่วย
เหลือเป็นอันดี^{๐๑๐}

นอกจากจีนแล้ว ในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ นี้ยังพบว่า เมืองโลซึ่งเป็นหัวเมืองเอกใน
สิบสองจุไทยตอนเหนือรวมทั้งเมืองแฉ่งโดยขอมอนนอมแก่อู๋วานและนครหลวงพระบางรวมกัน
× เหตุการณ์ที่ชี้ให้เห็นชัดก็คือ เมื่อครั้งที่พวกขอมยกมาตีเมืองโลและเมืองแฉ่ง ปรากฏในพงศาว
—ดาร์ เมืองโลว่า ทวกตลอดจากแดนลุ่มน้ำอู๋คองเหนือโดยยกกำลังเจ้าภูกราบพามาเมืองในสิบสองจุไทย
โคยเฉพาะเมืองโลแตกยับเป็น และทวกตลอดก็ไล่ล่ามาอยู่ในสิบสองจุไทยเป็นเวลาหลายปี ซึ่ง
ขอความในคำให้การของคำสามและคำสามบุตรท้าวโล มีขอความขัดแย้งกับหลักฐานทางอื่นอยู่

ในรายงานของเจ้าหน้าที่ในคณะสำรวจของป่าชิงไคหลักฐานจากการซักถามท้าวอุรนาขรใน
สิบสองจุไทเองกล่าวความคอนันว่า

ในพ.ศ.๒๔๗๐ คินแตนนี้ (สิบสองจุไท) ถูกถูกรานไทยพวกหนึ่งมาจากสิบสองปันนา
โดยมีชื่อว่าพวกลือ พวกลือโคลอมเมืองญ่างและเดินทางต่อมายังไอเซา (เมืองโล)
ตามทางแม่น้ำ พวกลือได้ประจัญกับกองร้อยของพวกญไฮขาว ซึ่งได้ตั้งอวการรุกราน
ของพวกลืออยู่ถึง ๑๐ วัน แต่ในที่สุดก็ถูกตีถอยร่นไป ชาวทมาเหล่านี้ได้พักอาศัยอยู่
ในเมืองค่างๆ แตนนี้เป็นเวลานาน และโดยพยายามที่จะรุดลงมาตามลำน้ำแทะ เจ้า
แห่งเมืองไอเซาต้องหลบภัยไปอยู่เมืองวามู (ในจวน) หลังจากนั้นอีกนาน เจ้าโล
จึงได้ประสมความสมหวังในการขับไลพวกทมาออกไป พร้อมกับพวกลือ (ซึ่งอาศัยอยู่
ในตอนแรก) จากสิบสองจุไท หนุ่บ้านและวัฒนธรรมของพวกลือก็สูญสลายไปเลย ^{๑๒๑}

แต่ตามหลักฐานอีกหลายแห่งทำให้เชื่อได้ว่า เมื่อท้าวโลหนีออกจากเมืองโลในคราว
นี้ก็ได้ไปตั้งพักอาศัยอยู่ที่นครหลวงพระบาง แม้ในคำให้การของกำสามคำสำคัญนั้นยืนยันว่าท้าวโลได้
ไปตั้งเมืองหลวงพระบาง โดยนำท้าวหนุ่และคำเหินซึ่งขณะนั้นอายุได้ ๑๕ และ ๑๖ ตามลำดับ
ลงไปอยู่ด้วย และว่า "เจ้านครหลวงพระบางท่านบำรุงมิดาของชาติเจ้าใหญ่เป็นสุขได้
ประมาณมีเศษ แล้วเจ้านครหลวงพระบางจึงแต่งให้... ในกรมกำลังกองทัพลาวประมาณ ๕๐๐
๖๐๐ คน พาบิดาชาติเจ้าไปส่งยังเมืองโล..." ^{๑๒๒}

พระวิภาคภูบาลซึ่งเคยเดินทางไปถึงเมืองแตงใหม่ พ.ศ.๒๔๒๖ ก็กล่าวรับรองความ
ดังกล่าว ถึงแม้จะมีถ่วงปลัดขอยกลาดเคลื่อนไปบ้างก็ตาม เช่นที่ว่า "เมืองโลสร้างขึ้นใหม่
พ.ศ.๒๓๘๓ เมื่อเจ้านครหลวงพระบางคือเจ้าหลวงเสริม (เจ้าสุ่อเสริม) ส่งคน ๑๐๐๐ คนมา
ช่วยในการสร้าง" และหลังจากนั้นก็ได้อีก "...มอบอำนาจให้เจ้าแห่งโลในการปกครองดูแล
กั้นแดนสิบสองจุไทส่วนนั้น ซึ่งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำแทะ เจ้าโลส่งประสมความลำบากใน
การต่อต้านความพยายามของจวนในอันที่จะขนาบอำนาจเจ้ามาอยู่เสมอ..." ^{๑๒๓}

ในพงศาวดารเมืองแตง ว่าเจ้าหลวงพระบางไปเรียกขุนนางขึ้นมาช่วยท้าวโลจัด
การตั้งบ้านทั้งเมืองในพ.ศ.๒๔๑๓ หลังจากนั้นในปีเดียวกัน ด้วยความเจ็บแค้นคอพวกกองชู
(ซึ่งในหลักฐานบางแห่งว่าคือพวกลือ) ซึ่งมาค้ำบ้านเมืองแตง ท้าวโลจึงไปจ้างพวกตองซงคำมา
จากเมืองเสลาภายหลังเป็นกำลังไปพิชิตบ้านเมืองของศัตรูบาง ตั้งแต่นั้นมา "เจ้าเมืองโลก็เอา
ส่วยไปขึ้นแก่เมืองเสลาภายหลังไปเฝ้าเจ้านครหลวงพระบางไม่" ^{๑๒๔}

อย่างไรก็ตามน่าจะสังเกตว่า ท้าวโลผู้นี้เป็นผู้มีลักษณะนิสัยไม่กระโจง ครอบคลุมเท่าที่

ยังไม่มีหลักฐานมากพอจะช่วยให้ในขณะนี้ จึงควรสันนิษฐานไว้ก่อนว่าท้าวโลเป็นแค่เจ้าเมืองหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตเล็กๆ เท่านั้น เมื่อรู้สึกความกำลังถูกอำนาจฝ่ายโลกุตคามไม่ว่าไทย ลาวหรือ ชวน ก็มักจะแสดงความภักดีต่อฝ่ายนั้นเสียที นโยบายเช่นนี้ของท้าวโล จะเห็นได้แน่ชัดขึ้นอีกในตอนท้ายเรื่อง เมื่อฝรั่งเศสและไทยต่างยกกองทัพเข้าแย่งกันเขตลุ่มสองจุไท

ถึงแม้ว่าหลักฐานจากพงศาวดารเมืองแฉ่งจะกล่าวไว้ว่าท้าวโลผู้ตั้งบรรณาการไทหลวงพระบางถึงแก่พ.ศ.๒๔๓๑ ก็ตาม แต่ถึงหลักฐานจากที่อื่นๆ อีกหลายแห่งก็กล่าวไว้ว่า ท้าวโลยังคงภักดีต่อหลวงพระบางต่อมาอีกช้านาน ในคราวที่พระวิภาคภูวคตินไปสำรวจเขตแดนในปีพ.ศ.๒๔๒๖ เมื่อขึ้นไปถึงเมืองแฉ่งก็ได้ออกหมายไปบอกท้าวโลว่า ไม่สามารถจะขึ้นไปถึงเมืองโลได้อีกแล้ว ท้าวโลจึงส่งบุตรของตนลงมาเมืองแฉ่งสองคนหรือสามคน และคำสาปพร้อมด้วยของบรรณาการมีมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อขอไห้แก่เจ้าหลวงบวรหลวงพระบาง ขานหลวงสยามประจำหลวงพระบาง และแก่พระวิภาคภูวคตินเอง นอกจากนี้ยังได้ส่งจดหมายมาไห้พระวิภาคภูวคตินฉบับหนึ่ง ซึ่งพระวิภาคภูวคตินกล่าวไว้

จดหมายของเจ้าแห่งโลเป็นที่น่าพอใจอย่างยิ่ง โดยยืนยันว่าเจ้ามีความภักดีต่อสยามเสมอมา เจ้าโลส่งกันการบูรณของชวนในสิบสองจุไทซึ่งนับตั้งแต่พวกฮ่อได้เริ่มมาปรากฏตัวในแดนนี้ ก็ได้พยายามบูรณเจ้ามาอยู่เสมอ... เจ้านั้นชรามากแล้วจึงไม่อาจลงมาเยี่ยมเราได้ทวนตนเอง แต่ได้ส่งบุตรที่รักขังมาแทนตัว... ในที่สุดเจ้าโลได้ให้คำมั่นแก่เราว่าถ้าเราจะไปเมืองโลเมื่อใด เจ้าจะมีความยินดีมากที่ใดต้อนรับพวกเรา

นอกจากนี้ในจดหมายของเจ้าโลยังได้กล่าวโทษกบฏซึ่งตอนหลังไทยตั้งไห้เป็นพระสวามีภักดีสยามเขควาเป็นหัวหน้าของชวน โดยไห้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้าคือคักใหม่โจมตีเมืองโล

อย่างไรก็ตามจะถือจดหมายเจ้าโลฉบับนี้เป็นเครื่องยืนยันอย่างแน่ชัดก็ไม่ได้ เพราะดังที่กล่าวแล้วว่าเจ้าโลเกรงกลัวการคุกคามของทุกฝ่าย พระวิภาคภูวคตินไปคราวนี้ในฐานะข้าราชการไทยจากกรุงเทพฯ เพื่อไปสำรวจอาณาเขตของสยาม จึงได้รับการต้อนรับอย่างดีตลอดมา เจ้าโลเองอาจจะไม่รู้ว่าพระวิภาคภูวคตินกำลังมากน้อยเท่าไร ถ้าไม่ต้อนรับให้ดีและยืนยันความภักดีเช่นนี้ ก็เกรงไปว่าพระวิภาคภูวคตินอาจยกกองทัพไปตีเมืองโลก็ได้ จึงมีหนังสือมาขอขานยอม เสียก่อนดังนี้

ในคำให้การของคำถามแก่กองทัพไทยในปีพ.ศ.๒๔๓๑ กล่าวว่าเมืองโลเป็นเมืองขึ้นแก่

เมืองหลวงทระบาง^{๑๒๖} แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่าสามเigh การ ควบคุมความกลัวอำนาจกองทัพไทย ในพงศาวดารเมืองโลเองก็กล่าวไว้ "... เมื่อพิทาวโลโคเป็นเจ้าเมืองโลนั้น เจ้านครหลวงทระบางโปรดให้รับยศตราตั้งมีนามว่า เจ้าคนทรระทรนวงศา และต่อมาถึงพิทาวโล และตัวพิทาวโลในปัจจุบัน ก็ได้รับยศตราตั้งมีชื่อเดียวกันดังนี้เป็น ๓ ชื่อคนแล้ว"^{๑๒๗}

ส่วนเมืองแฉ่งนั้น ปรากฏในพงศาวดารเมืองแฉ่งเองว่า พวกลี้ภัยโจรุกรานลงมา ถึงเมืองแฉ่งเช่นกัน เมื่อตีเมืองแฉ่งได้แล้ว โคขี้โลขุนนางจวนซึ่งลงมาควบคุมเมืองแฉ่งกลับไปคืน ครั้นในท.ศ.๒๕๓๐ พวกญไท่ร่วมกันขับไล่พวกลี้ภัยออกจากเมืองแฉ่งได้สำเร็จ ในครั้งนั้นเมื่อจับตัวพิทาวโลก็ส่งไปให้เมืองจวน ประหนึ่งว่าเป็นเมืองส่วยของจวนโดยแท้^{๑๒๘}

เหตุการณ์ที่จวนเข้ามาแผ่อิทธิพลในสิบสองจุไท่นั้นมีหลักฐานอยู่หลายแห่ง ซึ่งเป็นเรื่องราวที่แสดงให้เห็นสิทธิของจวนในดินแดนแถบนั้นเช่นกัน นอกจากสิทธิในการแต่งตั้งเจ้าเมืองและผูกพันราชการในเมืองโลและเมืองแฉ่งตามลำดับแล้ว จวนยังได้ส่งกองทัพมาปกป้องคุ้มครองประชาชนหรือรักษาระเบียบของบ้านเมืองในสิบสองจุไท่หลายครั้ง เป็นคนนำชายปราบกบฏแก้วในแขวงเมืองโล ช่วยปราบพวกป้องกันเมืองท.ศ.๒๕๓๐ แฉ่งสิบสองจุไท่ตอนเหนือ และอีกครั้งหนึ่งในท.ศ.๒๕๔๔ โดยใจขององค์เจ้าเป็นเสมือนทหารจางโงมาทำหน้าที่แทน^{๑๒๙} แม้ในการตีพวกลี้ภัยลงมาจากรุกขานบ้านเมืองในสิบสองจุไท่ จวนก็โคเข้ามาเกลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองในแฉ่งสิบสองจุไท่ทางเมืองที่เป็นศัตรูกับพิทาวโล ประนีประนอมกับพิทาวโลเสีย

มาในภายหลังเมื่อพวกฮ่อเริ่มรุกรานดินแดนสิบสองจุไท่ จวนก็โคส่งกองทัพมาช่วยพิทาวโลและเจ้าเมืองต่างๆ ปราบปรามฮ่อหลายครั้งเช่นกัน เช่นในปีท.ศ.๒๕๐๖ เจ้าจวนตั้งให้พิทาวโลเป็นกษัตริย์เจ้าเมืองแฉ่ง มีหน้าที่ขับไล่ฮ่อออกจากสิบสองจุไท่ ในท.ศ.๒๕๒๐ จวนไท่กองทัพมาช่วยกำหนัดพวกพิทาวโลคือของเหลือทิ้งที่เมืองสา ปรากฏว่าพวกฮ่อของเหลือทิ้งของมอญนั้นมอญที่จวนซึ่งประกอบด้วยฮ่อจากเมืองเสากายจึงกวาดคนพวกของเหลือทิ้งกลับไปเมืองเสากายเกือบหมด ในคราวนี้พิทาวโลโคไปกำหนัดพวกมอญที่เมืองที่โคจากฮ่อทั้งหมดให้แก่อจวน มีเมืองมวบ เมืองสวบ เมืองเจน เมืองลา เมืองโมะ และเมืองวัด แม้ภายหลังซึ่งเป็นเจ้าเมืองแฉ่งก็ได้รับแต่งตั้งจากจวนเนื่องจากพิทาวโลเป็นผู้ชักนำขึ้นไป^{๑๓๐}

ทางด้านหลวงทระบางก็ไปปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าของสิบสองจุไท่ทางเหมือนกัน แต่ไม่เข้มแข็งเท่าทางฝ่ายจวน ทั้งนี้เพราะเมืองหลวงทระบางมีกำลังน้อยกว่าจวนมากนัก เป็นคนว่าส่งทัพมาขับไล่ฮ่อที่เมืองสาในท.ศ.๒๕๓๗ เจ้าอุปราชนครหลวงทระบางยกกองทัพขึ้นมาตั้งที่เมืองงอยเพื่อจะปราบฮ่อสำเร็จ ครั้งนั้นโคตากองทัพเมืองโลกลับไปเฝ้าเจ้านครหลวงทระบางด้วย ในปีท.ศ.๒๕๔๔ เมื่อบุตรพิทาวโลคนพี่ชื่อคำสาม และคำกูย รอกำสั่งเมืองหลวงทระบาง

และอาวุธเพื่อนำมาใช้ในการปราบช้อ กลับปรากฏว่านครหลวงตรงนางไม่ชอบสิ่งใดเลย เป็น
แค่นอยเสียบ^{๑๑๑}

ส่วนทางฝ่ายเมืองแฉ่งนั้น หลังจากที่เลิกกบฏไปแล้ว ปรากฏว่าเจ้าเมืองถูกพวก
กบฏฆ่าตาย ทางฝ่ายหลวงตรงนางไม่ทั้งเจ้าเมืองอินใหม่ ในปีพ.ศ. ๒๔๐๕ ชวนจึงส่งคนขึ้น
มากำกับเมืองแฉ่ง และตั้งขุนนางขึ้นครบตามตำแหน่ง ในปีเดียวกันนี้เองเมืองแฉ่งก็ถูกพวก
ฮ่อยึดครอง จนเจ้าหลวงนครหลวงตรงนางส่งทัพพร้อมขุนนางปราบ ทัพไล่ฮ่อออกไป เมือง
แฉ่งจึงว่างเจ้าเมืองอยู่ เพราะราชการถูกไฟไหม้ไปเสียแล้วจึงแคว้นออกมา ในปีพ.ศ.
๒๔๐๕ ชวนไล่ทั้งจีนหนึ่งถึงถิ่นทางลงมาในฐานเพื่อทำการค้าขายอวสานเป็นเจ้าเมืองแฉ่ง
(ที่จริงเป็นแต่ขุนนางชั้นกบตง และท้าวโลเป็นเจ้าเมืองแต่เจ้าเมืองไม่โลลงมาปกครองเอง
กบตงซึ่งเป็นตำแหน่งขุนนางที่ใหญ่ที่สุดจึงทำหน้าที่เป็นเจ้าเมืองแทน) เนื่องจากทางเมืองโล
อยู่ไกลซีกกับชวนมาก และท้าวโลก็สนิทสนมกับชวนมากกว่าท้าว จึงทำให้ท้าวโลชอบ
มีอำนาจในเมืองแฉ่งมากขึ้น ทั้งๆ ที่แต่เดิมที่เคียวเมืองแฉ่งเป็นอิสระหากองรับกับเมืองโล
ไม่^{๑๑๒} อันที่จริงท้าวโลโคตยา เข้ามามีอำนาจในเมืองแฉ่งตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๔๐๖ ในครั้งที่
ชวนแต่งกั้งโหเป็นผู้มีหน้าที่ขับไล่ฮ่อออกจากสิบสองจุไทยแล้ว เพราะในครั้งนั้นท้าวโลได้รับ
ตำแหน่งกวางผู้เมืองแฉ่งด้วย ทั้งนี้จะเป็นเพราะความจงใจที่จะขยายอำนาจลงมา ตาม
อบายที่ทงสาวการเมืองแฉ่งกล่าว หรืออาจจะเป็นเพราะเหตุการมีศึกลงไปไหนมีอำนาจเอง
อบายที่ทงสาวการเมืองโลกล่าวก็ตาม อำนาจของเมืองโลก็ทยอยเพิ่มขึ้นในเมืองแฉ่ง จนใน
ปีพ.ศ. ๒๔๒๓ ถึงกับยกกองทัพลงมาจับตัวกบตงหรือพระสวามีภักดีสยามเขต ซึ่งมีหน้าที่
ปกครองเมืองแฉ่งอยู่ขณะนั้น และเป็นผู้คนคนที่ซัดขวางอำนาจของท้าวโลจนเป็นอริกัน หมายจะ
ฆ่าเสีย แต่กบตงรู้เสียก่อนจึงหนีมาตั้งเมืองหลวงตรงนาง ทั้งคนนั้นท้าวโลก็มีอำนาจใน
เมืองแฉ่ง ในบุตรชายคนหนึ่งที่อวยมากครองเมืองแฉ่ง ชวนแต่งกั้งโหเป็นทั้งบางเบี่ยน หรือที่
บางแห่งเรียกมันเบี่ยน^{๑๑๓} ด้วยเหตุฉะนั้นเจ้านาที่ในคณะสำรวจของปาวีจึงกล่าวไว้เมื่อขึ้น
ไปสำรวจสิบสองจุไทยว่า

ที่ราบสูงเมืองแฉ่งกว้างและสูงน้อยกว่าที่ราบสูงเมืองเจียงขวางและเจียงคำ แต่อุดม
สมบูรณ์กว่ากันเป็นอันมาก... เมืองแฉ่งอยู่ใกล้กับกับเมืองโลซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำแฉ
อยู่ในระยะทางเดินเพียง ๔ วัน ... เมืองแฉ่งนี้ขึ้นกับเจ้านางโลเพียงเมืองเดียว นี้
เอง ซึ่งเมืองแฉ่งทองส่งส่วยให้ทุกปีเป็นเงิน ๑๖ ปรัง (ประมาณ ๕๐๐ ฝรั่ง)...^{๑๑๔}

โดยสรุปแล้วอาจกล่าวได้ว่า จีนแค้นสิบสองจุไทยนั้นกับญวนและไทหรือหลวงพระบาง
พร้อมกัน แม้ตัวเองก็ขี้ขอมรับความจริงข้อนี้ โดยที่เขาเขียนไว้หลังจากที่ฝรั่งเศสยึด
สิบสองจุไทยไปได้ในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ แล้ว ^{๓๕} ถึงกระนั้นก็ตามไทยก็ยังยืนยันในข้ออ้างว่า จีนแค้น
นั้นเป็นของไทยถึงแม้จะเป็นเมืองสามฝ่ายทำก็ตาม ดังจะพบในหลักฐานบางแห่งเช่นในบันทึก
ของเจ้าหมื่นไวยวรนาถว่า

ราชทูตฝรั่งเศส (โกลานท์ แกร์การาเค็ล) มหาเจ้านายไวยวรนาถที่มานุเคราะห์เรื่องเซก
แคน เขาไทยกล่าวว่า "เมืองโล ฝ่ายญวนถือว่าเป็นเมืองอื่นของญวน ฝ่ายไทยถือว่าเป็น
เมืองอื่นของไทย" เจ้าหมื่นไวยวรนาถตอบว่า "เมืองโลนั้นขึ้นอยู่ ๑ ฝ่ายฟ้า จีนก็ไม่
สวย ญวนก็ไม่สวย หลวงพระบางก็ไม่สวย แคนแค้นจีนนั้นเป็นของไทย หัวเมืองทั้ง
หลายก็ทร ขอบูทั้งสิ้น แต่ที่เป็น ๒ ฝ่ายเท่านั้น ก็เพราะแผ่นดินตั้งตั้งอยู่กับญวนกับลาวกับจีน
คนอยู่ในเมืองโลจึงเอาของกำนัลไปให้ จีนแค้นที่ขึ้นอยู่กับไทยนั้นมันจึงอยู่ในพงสาวดาร
เมืองนครหลวงพระบางมาชานานแล้ว ^{๓๖}

อย่างไรก็ตามหลักฐานที่อ้างขึ้นมานี้เป็นความเห็นส่วนตัว ในส่วนของรัฐบาลแล้วไม่
ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า ไทยได้ยืนยันสิทธิของตนเองในความสัมพันธ์สิบสองจุไทยเป็นทางการอย่างไร
ซ้ำร้ายกว่านั้น ยังมีหลักฐานบางชิ้นที่สื่อให้เห็นว่า รัฐบาลไทยขณะนั้นไม่ใส่ใจโดยความซ้ำ
ไปว่า จีนแค้นสิบสองจุไทยเป็นของไทยจริงหรือไม่ และมีนโยบายอย่างไรเห็นใจศึกพร้อมจะผลักดัน
กันจนคนแค้นออกไปทันที เพื่อและกับประโยชน์กับคนอื่นในกรณีที่จะมีการแบ่งปันดินแดน
กับฝรั่งเศส ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ลงวันที่วันอังคาร แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ปีชวด ๒๔๔๔ ตอบคำถามที่เจ้าหมื่นไวยวรนาถพูด
เกล้าถวายเพื่อขอเรียนพระราชปฏิบัติ ในกรณีสิบสองจุไทย มีความตอนหนึ่งว่า

เมืองสิบสองจุไทยซึ่งเจ้าหมื่นไวยวรนาถถามมาว่าจะให้เอาไว้เป็นพระยศอาณาเขต
ประการใดนั้น โศนาฎากรมหลวงแพะวางชี้เห็นว่า ควรจะรวมเอาไว้ก่อน เมื่อจะ
แบ่งปันเขตแดนกับฝรั่งเศส จะว่ากล่าวขอของกันประการใด เมื่อควรจงปลดให้จึง
ค่อยปลดให้ไปค่อนภายหลัง ^{๓๗}

สภาพทั่วไปของสิบสองจุไทยในก่อนคนรัชกาลที่ ๕

การปกครอง ในสิบสองจุไทยทางฝ่ายเหนือ มีเมืองโลเป็นหัวเมืองสำคัญ ทางฝ่ายใต้แต่เดิม

มีเมืองแดงเป็นหัวเมืองสำคัญ ทางก็เป็นอิสระต่อกัน แต่มาใ้พ่ายหลังตั้งที่โคกสาวแล้ว เมืองแดงก็ตกไปอยู่ภายใ้ไ้ธานารของเมืองโล เมืองที่ขึ้นเมืองแดงมาแตกอนก็ของตกไปอยู่ ภายใ้ไ้ธานารของหวาโลไปคย

เมืองที่ขึ้นกับเมืองโลและตั้งอยู่ทางฝั่งแม่น้ำแห่งพากตะวันตก ซึ่งถือกันว่าเป็นดินแดนของลาวมีอยู่ ๖ เมืองคือ เมืองคง เมืองจา เมืองนาฮี เมืองคลอง เมืองแพย และเมืองกู่ฝ้าง เมืองที่ตั้งอยู่ทางฝั่งแม่น้ำแห่งทิศตะวันออกเฉียงใต้คืออยู่ใ้แม่น้ำมาลงมา ซึ่งถือกันว่าเป็นดินแดนของญวน มีเมืองขึ้นเมืองโลอยู่เพียงเมืองเดียวเท่านั้น คือเมืองน้ำมา ส่วนทางพากตะวันออกของแม่น้ำแห่งตอนเหนือ ซึ่งถือกันว่าเป็นดินแดนของจีนนั้นมีอยู่ ๕ เมือง ๕ เมืองด้วยกัน รวมทั้งหมดโล ๑๒ เมือง ส่วนทางเมืองแดงนั้น มีเมืองขึ้นทั้งหมด ๑๐ เมือง คือเมืองสทกต เมืองลาน เมืองแฉว เมืองลอบ เมืองแพย เมืองสน เมืองษา เมืองญ เมืองเหมือน เมืองยั้ง รวมทั้งหัวเมืองแดงเองด้วยเป็น ๑๑ เมืองด้วยกัน อนึ่งอาณาเขตของเมืองแดงและเมืองโลนั้น มีภูเขาขึ้นชื่อภูแก้วหิน เป็นเทือกเขาสูงและใหญ่ ถือเป็นเส้นกันอาณาเขตระหว่างเมืองทั้งสอง

การเก็บด้วยราษฎรเก็บตามหลังลาเรือน ตามมีรายทั้งแก่ ๒ คนขึ้นไป และมีกรบยาแล้วทั้งคู่ เก็บส่วยสองคนเป็นเงิน ๔ สลึง แต่หลังลาเรือนหนึ่งมีกำหนดเก็บส่วยไม่เกิน ๕ บาทเป็นสูงสุด ส่วนการปกครองนั้นเป็นแบบคล้ายกับระบอบศักดินาสยามมัทกัต และเจ้าเมืองที่มีขุนนางมักจะสืบตามตาโลหิต ถึงแม้จะไม่มีความหมายกำหนดไว้เช่นนั้นก็ตาม

อาณาเขตของสิบสองจุไททางคามดูานั้น ถือเอาว่าแม่น้ำแดงเป็นเส้นกันอาณาเขตของลาวและของญวนกับจีน ส่วนพรมแดนทางคามที่ติดต่อกับหลวงพระบางนั้น ถือเอาแม่น้ำจันระหว่างลำน้ำห้วยเย็น และห้วยมอยขึ้นไปตามลำน้ำทั้งสองนี้เป็นแนวกรง

เศรษฐกิจของสิบสองจุไท สิบสองจุไทมีแร่ทองแดงอยู่มาก ไ้ดินเขตาะในเขตเมืองโล ในสมัยนั้นไ้มีบุตรแลวว่าเมืองทองแดงนี้มีอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำแดง เห็นอย่างแม่น้ำมาไปไม่ไกล กล่าวกันว่าเมืองทองแดงนี้มีคนค้าศมากคย นอกจากนี้ก็มีเหมืองเงินอยู่บ้าง มีผู้พบตะกั่วอยู่มากตามลำธารเสมอ แม้พวกออกกรูคในเรือนั้น เพราะฉะนั้นในหมู่เครื่องบรรณาการที่เมืองในสิบสองจุไทของนำไป "หู" ออั้น ออกก็เรียกกรองเอาตะกั่วคย เพื่อนำไปใช้ทำกระสุนปืน

ส่วนการเพาะปลูกนั้น ชาวพื้นเมืองปลูกข้าวทั้งที่เป็นนาอะไร แต่ไ้ไร่มีนาไม่มาก เกินไปกว่าพอกินกันในแคว้นนั้นเอง นอกจากนี้มีฝ้าย ลูกกระวานขาว ลูกกระวานดำ ค้างตาล ซึ่งเป็นสินค้าออกประจำแคว้น

อย่างไรก็ตามการค้าของฝิ่นสองจุไทยก็ขึ้นกับจีนและญวนมากกว่ากับไทย คงจะเห็น
ใควาสินค้าออกของฝิ่นสองจุไหลวนลงไปขายทางเมืองจีนหรือญวนทั้งทีนี้ แมตักฐานทางฝ่าย
ไทยเองก็ยอมรับ จนในสมัยก่อนหน้านี้ไม่นาน เงินที่ใช้ในฝิ่นสองจุไหลวนเป็นเงินมัน เงิน
แห่งซึ่งเป็นเงินของจีนและญวน *ควยการค้าขายแลกร้อระยะคนไปตั้งจีนและญวนมาแก่เคิม*

เมืองแฉงและเมืองโลนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งในคานสถานที่ตั้ง เคานต์ แกร์การาเล็ก
ไครายงานเกี่ยวกับเมืองแฉงและเมืองโลไปให้รัฐมนตรีฝรั่งเศส ในจดหมายลงวันที่ ๒๓
มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๘๑ (๒๕๓๐) ความตอนหนึ่งว่า

ท่าเลของจุกนั้น (แฉงและโล) เป็นที่สำคัญยิ่ง เราอาจจะไปถึงใควาน้ำนม ซึ่งเป็น
สาขาเล็กๆ ของแม่น้ำจิว ซึ่งก็เป็นแม่น้ำที่ไหลลงแม่น้ำอีกทอดหนึ่ง แมตักโลก็คล้ายเมือง
แฉงนั้น นำโลกลับไหลไปในทางตรงข้ามและไปออกแม่น้ำแห่งอยู่ในเขตทุ่งแห่งโล (แฉง
เมืองโล) ที่สันแม่น้ำนั้นเองมีที่สิงเคดใควักเงินด้วยที่ราบสูง และเป็นทางระหว่างโลกับ
แฉง ซึ่งอาจจะใช้สำหรับเดินทางใคว้นชั่วระยะเวลาประมาณ ๓๔ วันเท่านั้น นี่คือ
ทางที่จะติดต่อกันทั้งเทียบ...

แฉงและโลใควกไปอยู่ภายใต้การปกครองใควัดกับเมื่อไม่นานมานี้ เจ้าแห่งโลใควัก
เอาที่ราบสูงเมืองแฉงใควายความจำเป็น ไม่เพียงแต่ใควจะใควักทางคมนาคมกับหลวง
พระบางเท่านั้น แต่เพราะว่าที่ราบสูงนี้อุดมสมบูรณ์กว่าดินแดนที่เป็นภูเขาสันเป็นที่อยู่ของ
เจ้าโลเองอีกด้วย*

หัวพันห้าทั้งหก

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อไทยแผ่อำนาจขึ้นไปถึงเมืองหัวพันแล้ว ไทยก็หาใควกวาด
ก่อนผูกมาจากเมืองหัวพันเหนือเมืองทวนไม้ ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า เมื่อญวนใควเมืองหัวพันไปจากเจ้าอนุแล้ว...

ญวนเรียกเอาแควย ใคว้นกับเมืองทอแฉงเมืองซ้อแฉง ญวนไม้ใควจักแฉงตั้งแตงบ้าน
เมือง ทามีญวนมารักษาอยู่ไม้ ใควบเมืองหัวพันทั้งนครระยะทางไกลเขตแดนญวนออกมา
เมืองหัวพันทั้งหกใควกับเมืองหลวงพระบาง กองทัพบกขึ้นไปปราบปรามเมืองหัวพัน
ทั้งหกก็หาใควกวาดกรบครวณาไม้ เมืองหัวพันทั้งหกไม้สูรารวณาใควนัก เมืองหัวพัน
ทั้งหกใควจะสมัครหาราชการขึ้นกับเมืองหลวงพระบาง จึงใควรคใควเมืองหลวงพระบาง
รับรองใควูทวงที่พวกเมืองหัวพันทั้งหกใควก่อน...

ทั้งนั้นก็ขึ้นเป็นคณา ไทยก็ถือว่าเมืองหัวพันขึ้นกับไทยโดยอนุญาโตการดูแลของเมืองหลวงพระบาง ในสมัยนครราชสีมาที่ ๕ เมืองหัวพันก็ยังมีอยู่ในสภาพตั้งกล่าว การปกครองในเขตแคว้นหัวพันนั้น มีหลักฐานว่าปฏิบัติกัน ดังตัวอย่างเมืองชอนคือ

เมืองชอนแห่งหัวพันนั้นอนุญาโตอำนาจของพระยาชาลลาวคนหนึ่ง ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากเจ้าหลวงนครหลวงพระบาง พระยานั้นจะมีข้าราชการขึ้นรองลงมาช่วยราชการจำนวนหนึ่ง ซึ่งจะแบ่งแยกกันทำหน้าที่ในการปกครองและควบคุมการยุติธรรมศาลาคาง ไทยมีตำแหน่งเฉพาะไปตั้งนี้คือ เทียบหัวพัน เป็นรองพระยาเจ้าเมือง เทียบปลัดราชา แสมราชา ท้าวเทียบทรวงศ์

เมืองต่างๆ หรือตำบลต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นแคว้นหัวพันนี้ โดยทั่วไปจะถูกปกครองโดยเทียบคนหนึ่ง และมีผู้ช่วยเป็นปลัดคนหนึ่งและราชาคนหนึ่ง ชุนนางเหล่านี้จะได้รับแต่งตั้งจากหลวงพระบาง ตำแหน่งชุนนางเหล่านี้มีใ้คกำหนดให้สืบสาโล-หัดกันก็ตาม แต่ก็มี การสืบจากบิดาไปหาบุตร ก็อบจะหูกต่อไป... ๑๖๖

แคว้นหัวพันประกอบด้วยเมืองสำคัญ ๔ เมือง คือเมืองไลย เมืองหัวเมือง เมืองเอ็ด เมืองแวน เมืองชอน เมืองซำโต เมืองเชียงคอง และเมืองซำเหนือ^{๑๔๓} จะเห็นได้ว่าอำนาจของหลวงพระบางค่อนข้างจะมั่นคงมากในหัวพัน เป็นคนว่าในหัวพันไม่มีหัวเมืองใดที่มีอำนาจมากประหนึ่งเมืองไลยหรือเมืองแดงในสิบสองจุไทย แต่ทุกเมืองคางเป็นอิสระต่อกัน และขึ้นกับหลวงพระบางโดยตรงทั้งสิ้น หลวงพระบางไม่ว่าจะมีอำนาจแต่เพียงแต่งตั้งเจ้าผู้ครองหัวเมืองเท่านั้น แม้ข้าราชการที่ปกครองบ้านเล็กเมืองน้อยที่ขึ้นกับเมืองคางแยกคอกคองหนึ่ง หลวงพระบางก็มีโอกาสแต่งตั้งถวาย ดังที่เห็นแล้วในตัวอย่างของเมืองชอนเป็นคณ ควบ เหตุฉะนั้นจึงเสด็จไม่คอยขยัคแคว้นหัวพันขึ้นมาเป็นกรณีพิพาทกับไทย และเมื่อกองทัพไทยเสียเปรียบฝรั่งเศส ไทยจึงพร้อมที่จะสูญเสียแคว้นสิบสองจุไทย และยึดแคว้นหัวพันเอาไว้ เพราะในสมัยนั้นไทยคงจะเชื่อมั่นว่าแคว้นหัวพันเป็นสิทธิของไทยอน่างไม่มีข้อโต้แย้งใดๆ ได้เลย ไทยถือว่าดินแดนหัวพันตั้งแต่เมืองสมแอกซึ่งอยู่คองเหนือเมืองชอนขึ้นไปก็ตกกับสิบสองจุไทยจนถึงเมืองแวนทางใต้ คลอกไปจนถึงเมืองซำโตนั้นมาทางตะวันตกกลายเป็นดินแดนของไทยทั้งสิ้น ส่วนตกไปทางตะวันออกของหัวพันเป็นของญวน^{๑๔๔}

ในเวลาทีพวกฮอรูรุกรานลงมาในสิบสองจุไทย ก็ไ้รชวากลางมาถึงเมืองในแคว้นหัวพันค้ายเช่นกัน เรื่องราวในตอนนีให้ เห็นอย่างชัดเจนว่าอำนาจของญวนในหัวพันนั้นมิใช่น้อยกว่าในสิบสองจุไทยเป็นอันมาก เป็นคนว่าเมื่อพวกเจ้าเมืองและกรมการในหัวพันผู้ทวขอไม่ไ้ก็

มักจะหนีไปอาศัยเมืองหลวงพระบาง ไม่เหมือนในสมัยสองจุไทซึ่งมักจะหนีไปพึ่งญวน นอกจาก
 นี้ญวนก็ไม่ชอบโคลงกองทัพมาปราบช้อในแคว้นหัวพัน นอกจากมีปรากฏตามหลักฐานอยู่ครั้ง
 เดียวคือในพ.ศ. ๒๕๐๔ ทางเมืองซำเหนือ และเก็บพลนองชาบเจ้าเมืองเชียงทอง ไทไปขอ
 กำลังจากญวนมาช่วยปราบช้อ หลังจากตีราษฎรในพื้นที่เมืองไตพยายามปราบมาแล้วไม่สำเร็จ
 ซึ่งญวนก็ให้กำลังมาช่วยถึง ๒๐๐๐ คน อย่างไรก็ตามมีข้อที่น่าสังเกตว่า ในแคว้นหัวพันนั้น
 เมืองทางตอนเหนือซึ่งติดกับแคว้นสิบสองจุไทตอนใต้เท่านั้น ที่ได้รับผลกระทบกระเทือนจาก
 การปราบช้อของญวน เพราะฉะนั้นบางทีอาจจะกล่าวได้ว่าญวนเองก็ไม่มีเจตนาจะยกกำลัง
 เขามาแทรกแซงในแคว้นหัวพัน นอกจากในกรณีจำเป็นเพราะสัมพันธไมตรีกับสิบสองจุไท
 ซึ่งญวนแสดงเจตนาปรารถนาอย่างชัดแจ้งที่จะเป็นผู้พิทักษ์ในฐานะ "เจ้าเหนือหัวผู้มีสิทธิ์ปกครอง" (๑)

ทวน

ดังที่กล่าวมาแล้ว ในระหว่างกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้รับแคว้นทวนไปจากเจ้าอนุอย่าง
 เป็นทางการ ซึ่งญวนก็พยายามที่จะรักษามืองทวนไว้ในอำนาจอย่างแท้จริง แต่มาในภายหลัง
 ไทไปโคลงกองทัพไปขับไล่ญวนออกจากทวนจนหมดสิ้น แล้วมอบอำนาจการปกครองในแคว้นทวน
 ให้แก่นครหลวงพระบาง แต่เพราะการกบฏมากระหว่างหลวงพระบางและทวนไม่สะดวก ใน
 เวลาต่อมาอีกไม่นาน ญวนก็กลับเข้ามาใช้อำนาจในแคว้นทวนอีกครั้ง อย่างไรก็ตามในหลักฐาน
 บางแห่งกล่าวว่า ในสมัยพระเจ้าจันทรราชซึ่งไทยแต่งตั้งให้ครองนครหลวงพระบาง ดาวไต
 คอยา ตั้งเอาอำนาจการปกครองในแคว้นทวนกลับมาได้อีกครั้ง จากหลักฐานซึ่งอาจพบในหลาย
 แห่งปรากฏว่า เมื่อตอนต้นรัชกาลที่ ๕ นั้น สัตหีบของไทยและญวนในแคว้นทวนกำลังตั้งอยู่ใน
 รัชกาลที่ ๔ นักเดินทางชาวฝรั่งเศสซึ่งมีนามว่าโยโฮต์กล่าวว่า "ข้าพเจ้าได้พบคนซึ่งอาศัย
 ในลาวทวน มีรูปร่างคล้ายนักกีฬา และมีกำลังขึงนัก และข้าพเจ้าคิดว่า พระเจ้ากรุงสยาม
 อาจรวบรวมกองทัพทหารรักษาพระองค์ที่สืบมาจากแคว้นนี้" (๒)

เท่าที่นักเดินทางชาวฝรั่งเศสผู้นั้นยอมรับว่า แคว้นทวนนั้นขึ้นกับไทย ถึงอย่างไรก็
 ติ หลักฐานที่ยืนยันถึงอิทธิพลของญวนในแคว้นทวนก็มีไม่น้อยเช่นกัน เป็นคนว่าในพ.ศ. ๒๕๐๓ เมื่อ
 พวกช้อยกกำลังมาตีเมืองเชียงขวางซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญในแคว้นทวน ญวนก็ได้นำแม่ทัพ
 คน ๑๐๐๐ คนเข้ามาช่วยเมืองเชียงขวาง แต่มาแพ้พวกช้อถูกตีแตกกลับไป (๓) ในปีเดียวกัน
 นี้เอง ญวนก็ส่งกองทัพไปปราบประมาณ ๒๐๐๐ คนเข้ามาบรรจบกับเจ้าเมืองเชียงขวาง
 ยกไปที่สวนช้อทุ่งเชียงคำ ซึ่งอยู่เหนือเมืองเชียงขวางอีกครั้งหนึ่ง (๔) ในการรบคราวนี้
 ปรากฏในหลักฐานชาวฝรั่งเศสว่า ทั้งแม่ทัพญวนและเจ้าเมืองเชียงขวางต่างพ่ายแพ้ และ

หนีไปเมืองจันทวนด้วยกันทั้งคู่^{๐๕๓} ในปฏิวัติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ ปรากฏในใบมอกของเจ้ามหินทร เทพ
-นิภาธร เจ้านครหลวงพระบางว่า พระเจ้ากรุงเวียงจันทน์ได้มีหนังสือแจ้งมาให้เจ้านครหลวง
พระบางทราบว่า จวนโคโสดงชาหลวงมาตรวจเมืองทวน และมีข้อความอีกหลายประการ^{๐๕๔}
หลักฐานเหล่านี้บอมนแสดงอย่างแจ่มชัดว่า จวนโคโสดงชาหลวงและการปกครองแคว้นทวน
ในฐานะประเทศราชอยู่แล้ว และเท่ากับเป็นการยืนยันสิทธิของจวนในแคว้นทวนเช่นกัน

อย่างไรก็ตามใริว่าทางนครหลวงพระบางจะปราศจากหลักฐานแห่งสิทธิของคนในแคว้น
ทวนเสียเลยก็เคยกัหาไม่ เป็นคนว่าในเอกสารของฝรั่งเศสฉบับหนึ่งกล่าวว่า บางส่วนของ
แคว้นทวนก็ขึ้นกับไทย ในคราวที่ออกกำลังมารุกรานแคว้นทวนใน พ.ศ. ๒๔๐๔ เมืองบางเมือง
ในทวนก็โคสดงกำลังจากเมืองน่านและเมืองพิชัย ซึ่งเป็นเมืองสำคัญทางเหนือของไทย^{๐๕๕}

ใน พ.ศ. ๒๔๐๔ เมื่อคราวที่ออกรุกรานแคว้นทวนนี้ ไทยโคสดงกองทัพไปปราบในเวลาค่อ
มา ผลของการปราบคราวนี้ทำให้ไทยเป็นผู้มีอำนาจอย่างเด็ดขาดในแคว้นทวนโดยเด็ดขาดในทาง
ปฏิบัติ จดหมายของทูตฝรั่งเศสคนหนึ่งประจำกรุงเทพฯ ได้บรรยายสรุปความสำคัญของเหตุ-
การณ์ครั้งนี้ไว้อย่างดีว่า

ใน พ.ศ. ๒๔๐๔ เนื่องจากการยกกองทัพเพื่อไปปราบพวกปล้นสะดมซึ่งมาจากทิศเหนือ กอง
ทัพสยามได้บุกกรุกอาณาเขตของแคว้นทวน อันเป็นราชอาณาจักรของชาวลาวเป็นเพื่อน
บ้านของนครหลวงพระบางและของตั้งเกียบ เป็นเมืองราชมรดกการของจวนและของไทย
พร้อมกัน กองทัพสยามได้กวาดต้อนพลเมืองจากทวนเป็นจำนวนมากตลอด ในปีต่อมา รัฏ-
บาลสยามได้ให้อำนาจของคนในการอุปถัมภ์ราษฎรชายคนหนึ่งของเจ้าเมืองซึ่งถูกฆาตภายใน
ระหว่างสงครามขึ้นเป็นเจ้าเมือง^{๐๕๖}

ใน พ.ศ. ๒๔๑๒ จวนโคโสดงทูตมายังกรุงเทพฯ เพื่อที่จะสถาปนาสัมพันธภาพทางการทูตกับ
ไทยขึ้นใหม่ ในขณะที่เวลานั้นราชทูตจวนก็นำข้ออ้างของคนในการที่จะกลับไปมีอำนาจในแคว้น
ทวนขึ้นใหม่อีกครั้งมาเสนอไทย ตามหลักฐานเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า ในทางปฏิบัติจวนโคโสดง
อำนาจในแคว้นทวนไปแล้ว แต่ยังคงรักษาข้ออ้างหรือสิทธิของคนไว้ ทางฝ่ายรัฐบาลไทย
มิได้ปฏิเสธข้ออ้างเช่นนี้ของจวนโคโสดงโดยเด็ดขาด ดังข้อความปรากฏในหลักฐานฝรั่งเศสว่า

พระเจ้ากรุงสยามโคโสดงประกาศว่า สยามไม่ผูกพันผลประโยชน์ของคนในการยึดครอง
ดินแดนนั้น (ทวน) แต่คงจะรักษาเสถียรภาพของพระมณฑลของตน ซึ่งได้ถูกทำให้
ขึ้นป่วนควดวาระไรระเบียบมาโดยไมหยุดหย่อน จึงความไม่มีระเบียบนี้ไ้มีอยู่ในแคว้น
ทวนซึ่งพระองค์เจ้าพระพิชัย จวนโคโสดงกำลังที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยไว้โดย^{๐๕๗}

ขอความที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ บัญญัติว่าไทยเองก็ไม่มีนโยบายที่จะยื่นยันสิทธิของตนในแคว้นทวนอย่างเด็ดขาด จึงอ้างว่าการปราบฮ่อของไทยทำไปเพื่อรักษาความสงบในเขตกรรมแดนของตน หากไปประจัญกับความยุ่งยากในดินแดนของประเทศอื่นไม่ คืบแต่ตั้งนั้น ฝรั่งเศสจึงยื่นยันสิทธิของตนในแคว้นทวนตลอดมา เป็นอันว่ายืนยันว่าเจ้าเมืองในแคว้นทวนได้รับแต่งตั้งจากทวน ทวนทองส่งบรรณาการให้ทวนทุกปี ขุนนางทวนต้องมาเฝ้าทวนในแคว้นทวนทุกปี ๖๖

อาณาเขตของทวนมีดังต่อไปนี้ ทางเหนือจรดแคว้นหลวงพระบางโดยมีน้ำลาวเป็นเส้นกั้นอาณาเขต ๖๖ ทางใต้จรดแคว้นเวียงจันทน์เก่า ทางตะวันออกเฉียงใต้จรดเมืองงาน ๖๖ และทางตะวันออกจรดเมืองวิญญูทวน ทางตะวันตกจรดแคว้นหลวงพระบางและเวียงจันทน์ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือจรดแคว้นหัวพัน

ตอนกลางของแคว้นทวนสูง ซึ่งมีเมืองเชียงขวางตั้งอยู่ และที่ราบที่เรียกว่าทุ่งเชียงคำ (ปัจจุบันเรียกทุ่งไถ่หินตามอย่างฝรั่ง) เมืองสำคัญในแคว้นทวนคือเมืองคำ เมืองคาง เมืองสุข เมืองมอก เมืองทวน เมืองบริษัทธิ เมืองเนียม เมืองโอม เมืองหน เมืองเชียงขวาง ทั้งหมดนี้เมืองเชียงขวางเป็นเมืองที่สำคัญที่สุด เมืองทวนมีลักษณะคล้ายสิบสองจุไทย กล่าวคือเจ้าผู้ครองเมืองเชียงขวางมีอำนาจมาก และทั้งหลวงพระบางและทวนก็หาได้มีอำนาจในทวนมากถึงกับที่จะแต่งตั้งเจ้าครองเมืองทุกเมืองตลอดจนกรมการอย่างหลวงพระบางมีสิทธิทำอยู่ในแคว้นหัวพันไม่ พระวิภาคภูวคซึ่งเคยเดินทางไปถึงเมืองเชียงขวางในระยะเวลาดังกล่าวได้เขียนเอาไว้ว่า

เชียงขวางตั้งอยู่บนที่ราบสูงซึ่งมีระดับ ๘๓๓๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล และตั้งอยู่บนเนินเขาที่ชลาดชัน ตามความทรงจำของชาวพื้นเมืองที่แก่ที่สุดกล่าวว่า แม้ในเวลาที่ยังชาวเจริญที่สุด เมืองนี้ก็ยังคงเป็นแค่มืองหมู่บ้านเรือนฝากระดานเท่านั้น ชามแม่น้ำเนียบไปความอ้อมแม่น้ำซึ่งอยู่หน้าค้ำเมืองเชียงขวาง ยังมีซากของเมืองเชียงขวางเก่าซึ่งสร้างขึ้นในเวลาเมื่อเจ้าอนุวงศ์ส่งตัวไปยังกรุงเทพฯ ๖๖

ข้อสังเกต

๑. ในแคว้นสิบสองจุไทย ทวนได้เข้ามามีอำนาจในการปกครองอยู่ตลอดเวลา อย่างน้อยก็ตั้งแต่หลังรัชกาลที่ ๓ นอกจากนี้บางครั้งยังได้ให้ความพิทักษ์และรักษาความเป็นระเบียบในสิบสองจุไทยด้วย เพราะฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า สิทธิของทวนและไทยในสิบสองจุไทยนั้นเท่าเทียม

กัน ไม่มีใครบ่งบอกว่ากันเท่าใดนัก ส่วนในแคว้นหลวง ฉวนก็ถือว่าบางส่วนของแคว้นนั้น เป็นของตน และได้ส่งกองทัพเข้ามาจัดการรักษาความสงบในแคว้นข้างเรานั้น โดยที่ไทยหา ใจคิดกันเป็นทางการไม่ ในทางตรงกันข้าม เมื่อไทยส่งทหารเข้าไปในแคว้นเมื่อ ค.ศ. ๒๕๐๒ ฉวนก็ใจคิดกันและอ้างสิทธิของตนในแคว้นหลวง เท่ากับว่าฉวนไม่เคยรับรองสิทธิของไทยใน แคว้นหลวงเลย ส่วนไทยถึงแม้ว่าจะไม่ยอมรับรองสิทธิของฉวนในหลวง แต่การนิ่งเฉยของไทย ในกรณีที่ฉวนรุกเข้ามาปราบฮ่อ ก็เท่ากับว่าเป็นการยอมรับโดยปริยายตามกฎหมายระหว่าง ประเทศ ในแคว้นหัวพันนั้น อาจกล่าวได้ว่าสิทธิของไทยนั้นเกินขีดอย่างไม่มีที่สงสัย ถึงแม้ ฉวนอาจจะเคยส่งกองทัพลงมาเข้ามาในแคว้นนั้นจากสิบสองจุไทยบ้างก็ตาม แต่อำนาจของ หลวงพระบางที่เข้ามาควบคุมแคว้นหัวพันนั้นบริบูรณ์และเข้มแข็งมาก จนกระทั่งไม่มีทางที่ฝรั่งเศส หรือฉวนจะโค่นแบ่งโค่นเลย

๒. ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พวกฮ่อรุกรานดินแดนลาวโดยชาวพื้นเมืองไม่มีทางป้องกันตัว เองได้

ก. เนื่องจากภูมิประเทศเป็นป่าเขาลำเนาไม้ ทำให้ขาดการคมนาคมที่ดี และทำให้ การป้องกันตนเองเป็นไปได้ยาก การรวมกำลังกันเพื่อต่อสู้ศัตรู ก็อาจจะทำไม่ได้เลย

ข. ไทยสนใจนโยบายในการกวาดต้อนพลเมืองในเขตลาว เขามาไว้ในเขตสยามแท้ โดยเฉพาะในรัชกาลที่ ๓ หลังจากปราบเจ้าอนุแล้ว เพื่อเป็นการขบโคกการขยายอำนาจ ของฉวนในลาว ดินแดนลาวจึงอ่อนแอเพราะขาดประชากร

ค. ในดินแดนลาวมีพลเมืองคางชาคามาก ที่สำคัญคือพวกฮาจะซึ่งตามหลักฐานบาง แห่งอ้างว่ามีจำนวนมากกว่าลาวเองเสียอีกในบางแคว้น พวกฮาจะถูกลาวและไทยกดขี่มาก ไร ไรทำการงานหนักต่างๆ เพราะเป็นทาส บางทีก็ถูกพวกของฮ่อจับไปขายเป็นทาสในต่างแดนก็มี ทำให้พวกนี้รวมตัวกันเป็นกบฏในช่วงระยะเวลาที่ฮ่อรุกเข้ามาทำอันคราฆยานเมืองต่างๆ นั้น พวกฮาจะโคกการกบฏอย่างกว้างขวางทั่วแคว้นสิบสองจุไทย หัวพัน และหลวง เพราะฉะนั้นความ มุ่งหมายอันปลงตัวฮาและฮ่อก็ขึ้นที่จึงอำนาจประโยชน์ให้กันและกัน และทำความเสียหายให้แก่ ยูไทยและลาวเป็นส่วนใหญ่ เหลือข้อที่เจ้าหมื่นไวยวรนาถจับใจก็มีพวกฮาจะปอบอยู่ด้วยมาก แต่มาคัตนมแล้วถือธรรมเนียบฮ่อเท่านั้น ทั้งนี้ไม่นับพวกมั่วและพวกปล่องในสิบสองจุไทยซึ่งเคย ก่อการกบฏมาก่อน และทำความอ่อนแอให้แก่ลาวนั้นเป็นอันมากเช่นกัน

๓. เนื่องจากว่าในทางการพาณิชย์ลาวต้องผูกพันกับไทยอย่างแน่นแฟ้น เพราะฉะนั้น จึงเป็นไปได้โดยมากที่ลาวจะไม่เป็นประโยชน์ในทางการค้ากับเศรษฐกิจ ของไทยเท่าใดนัก แต่ก็เห็นได้ว่าลาวจะมีประโยชน์เพิ่มขึ้นอยู่เสมอ เช่นเมื่อลาวไม่มีการค้ากับ

ต่างประเทศกว้างขวางออกไปแล้ว ไทยก็จะไปประโยชน์จากภาษีสกุลการ ร้อยชักสามตามสนธิสัญญา ไปประโยชน์จากภาษีสินค้าจากออกที่ของนานกรุงเพา นอกจากนี้ในกรณีที่มีการก่อสร้างใหญ่ ในไทย ไทยยังมีสิทธิเกณฑ์ราษฎรลาวมาใช้ โดยอย่างที่เคยทำมาในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์

๔. ในทางพุทธศาสนา ตามประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมา ประเทศที่มีประเทศราชอยู่ในปกครองย่อมมีสิทธิเกณฑ์พลเมืองของประเทศราชมาช่วยรบในกรณีที่มีสงครามได้ เท่ากับว่าลาวเป็นกำลังสำรองให้แก่ไทยทางทหาร นอกจากนี้ก็ แคนลาวเป็นอำนาจหน้าให้แก่ไทย ในขณะที่ยังหัวเมืองอำนาจของฝรั่งเศสซึ่งมาซึ่งกันอยู่เข้าไปในท.ศ. ๒๔๐๖ และกำลังเริ่มขยายอำนาจของตนขึ้นเรื่อยๆ จากแคว้นโคชินไชนาในญวนโคชินมาทางเหนือตลอดมา

๕. เนื่องจากว่าในรัชกาลที่ ๓ ไทยได้สูญเสียชีวิตและทรัพย์สินของชาติไปเป็นอันมากในการปราบกบฏเจ้าอนุ และ การขยายอำนาจหลังการปราบกบฏ จึงอาจเป็นเหตุให้ไทยในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ ห่วงแหนดลาวเป็นอันมาก นอกจากนั้นเนื่องจากเหตุผลในข้อ ๓ และ ๔ แล้ว เพราะในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตอนต้นนี้ ราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ได้มีชีวิตมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ก็มีอยู่ไม่ชอบ เช่นสมเด็จพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นต้นบุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นผู้ที่ไปเข้าร่วมในเหตุการณ์เมื่อรัชกาลที่ ๓ หรืออย่างน้อยก็ได้สูญเสียชาติมิตรไปในการรบ จึงน่าจะสันนิษฐานไว้ก่อนว่าทัศนคติของบุคคลเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อการดำเนินนโยบายของไทยต่อลาวเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ บางไม่มากนัก

หลักฐานที่แสดงว่าไทยห่วงแหนดลาวนั้น มีอยู่หลายแห่งเช่นในเรื่องที่นายบุญโอบีเล่าถึงการเดินทางของตนว่า ทำอย่างไรๆ ตนก็ไม่ไต่ไปเบิกทางจากไทย แม้ว่าไทยยอมเสียสินบนให้เป็นอันมากแล้วก็ตาม^{๑๖๒} แม้ในเวลาหลังจากสมัยของบุญโอบีซึ่งเวลานาน เรื่องไม่เบิกทางของไทยก็ยังเป็นสิ่งที่เป็นปัญหาอันหนักเดินทางชาวต่างประเทศในดินแดนลาวอยู่อีก แม้ว่าไทยมีสัญญาทำขึ้นกับฝรั่งเศสว่าช่วยเรื่องนี้โดยเฉพาะแล้วก็ตาม^{๑๖๓} ในการเจรจาเพื่อขอเปิดสถานกงสุลฝรั่งเศสที่หลวงพระบาง ฝรั่งเศสก็กองประสมปัญหาการเบี่ยงขายของไทยอยู่นาน ถูกกล่าวกันว่าไทยมีนโยบายจะกันชาติมหาอำนาจยุโรปให้อยู่ไกลจากลาวที่สุดเท่าที่จะทำได้ (๑)

(๑) ข้อมูลที่ใช้ในบทนี้ส่วนใหญ่เป็นหลักฐานที่เขียนขึ้นใกล้กับเวลาที่จะเกิดเหตุการณ์เรื่องอ้อ และการสละสิทธิปกครองของไทยในสิบสองจุไทยอย่างมาก เพื่อที่ว่าเราจะจะได้เห็นดินแดนอันเป็นมรดกเกิดของทองเรื่องในสภาพซึ่งเป็นเรื่องจริงในสมัยนั้นอย่างซัดแจ้งที่สุด คอยที่ว่าด้วยข้อถึงเกิดเป็นผลสรุปของบุญเขียนเพียงคนเดียว